

TOKSIČNI NARATIVI

KOJI GUŠE
SLOBODU
IZRAŽAVANJA
NA ZAPADNOM
BALKANU

pen
INTERNATIONAL

Autorke: prof. dr Lejla Turčilo i prof. dr Belma Buljubašić

Urednica: Aurélia Dondo

Prevodilac: Goran Drinčić

Adaptacija na srpski: Marko Vidojković

Dizajn: Brett Evans Biedscheid

Izraze zahvalnosti upućujemo: PEN centru u Bosni i Hercegovini, Kosovskom PEN centru, Crnogorskom PEN centru i Srpskom PEN centru.

Objavio Međunarodni PEN centar uz podršku Fondacije Fritt Ord.

Godina izdanja: 2023.

Međunarodni PEN centar promoviše književnost i slobodu izražavanja i upravlja se Poveljom PEN-a i principima koje ona otelotvoruje: nesmetano prenošenje ideja unutar svakog naroda i među svim narodima. Osnovan 1921, Međunarodni PEN centar povezuje međunarodnu zajednicu pisaca iz svog sekretarijata u Londonu. Reč je o forumu u okviru kojeg se pisci slobodno sastaju kako bi razgovarali o svom radu, ali PEN je i glas koji govori u ime pisaca čiji je glas u njihovim zemljama ugušen. Posredstvom centara u preko 140 zemalja, PEN je aktivan na pet kontinenata. Međunarodni PEN centar je nepolitička organizacija, koja ima specijalni savetodavni status pri Ujedinjenim nacijama i status pridruženog člana pri UNESCO-u.

Međunarodni PEN centar registrovan je u Engleskoj i Velsu kao dobrotvorna organizacija, pod brojem 1117088.

www.pen-international.org

- 1 PREDGOVOR
- 3 REZIME
- 4 KLJUČNI NALAZI
- 5 KONTEKST
- 6 METODOLOGIJA
- 7 SLOBODA IZRAŽAVANJA U REGIONU ZAPADNOG BALKANA: PREGLED
- 8 BOSNA I HERCEGOVINA
- 10 KOSOVO
- 11 CRNA GORA
- 13 SRBIJA
- 15 KOMPARATIVNA ANALIZA
- 15 ZAKONSKI OKVIRI I NJIHOVA PRIMENA
- 16 ISKRIVLJENO PRIKAZIVANJE NEDAVNE PROŠLOSTI KOJE POTPIRUJE POLITIČKE AGENDE I NACIONALISTIČKU RETORIKU
- 17 KAMPANJE DEZINFORMACIJA KAO IZVORI NESTABILNOSTI
- 18 KLJUČNI NALAZI
- 20 UČUTKIVANJE PISACA: IZVORI CENZURE I AUTOCENZURE
- 21 DIREKTNI NAPADI, POLITIČKI PRITISAK I PRETNJE
- 23 GOVOR MRŽNJE I KAMPANJE BLAĆENJA
- 25 VERBALNI NAPADI I ONLAJN PRETNJE: OKIDAČ ZA FIZIČKO NASILJE?
- 26 SOČIO-EKONOMSKI FAKTORI KOJI GUŠE SLOBODU IZRAŽAVANJA
- 27 ODVRAĆANJE OD JAVNOG ANGAŽMANA: TERANJE U AUTOCENZURU
- 28 ZAKLJUČCI I PREPORUKE

PREDGOVOR

Na samom početku istakao bih da je izveštaj koji se nalazi pred vama precizan, dobro dokumentovan i lucidno postavljen u istorijskom kontekstu, ali i da su njegovi nalazi duboko zabrinjavajući.

Čitajući ga, bio sam šokiran činjenicom da su mi poznata imena toliko puno pisaca i intelektualaca koji su bili izloženi nasilju, pretnjama i uskraćivanju ljudskih prava. Neki od njih bili su mi lični prijatelji u doba bivše Jugoslavije, kada smo se zajedno borili za slobodu izražavanja i demokratije; drugi su poznanici iz tragičnog perioda jugoslovenskih ratova kada smo blisko saradivali na zadatku spašavanja života, pružanja podrške ljudskom dostojanstvu i obezbeđivanja boljih izgleda za budućnost.

Lično sam blisko povezan sa svim kulturama koje su činile bivšu Jugoslaviju. Bio sam jugoslovensko dete – rođen sam u slovenačkoj porodici u Beogradu, gde sam završio i osnovnu školu; delovi rodbine nalazili su mi se u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji, dok sam Crnu Goru i Makedoniju proputovao. Kao statističar, moj otac Ante Novak sačinio je prvi demografski izveštaj o Kosovu početkom šezdesetih godina dvadesetog veka, jasno ukazujući na to da će se bez višeg životnog standarda, nivoa obrazovanja i poštovanja ljudskih prava Kosovo pretvoriti u pakao, što se na kraju i desilo u poslednjoj fazi jugoslovenskih ratova, 1999. godine.

U oktobru 1991, kada smo s olakšanjem svedočili povlačenju Jugoslovenske narodne armije iz Slovenije, u trenutku dok je istovremeno agresija na Hrvatsku tragično otpočinjala, u svojstvu predsednika Slovenačkog PEN centra pokrenuo sam humanitarnu kampanju za pomoć izbeglicama koje su počele da pristižu u Sloveniju iz raznih krajeva bivše zajedničke države, zbog opasnosti koje su sa sobom nosili rat i politički progon. Inicijalno, pomoć je organizovana u ime slovenačkog PEN-a; međutim, kada je postalo jasno da nećemo moći da podnesemo tako veliki finansijski teret, pomoć se organizovala u ime Međunarodnog PEN centra. Od novembra 1992, naša humanitarna pomoć bila je usmerena na opkoljeno Sarajevo, grad u kojem je počela i završila svetska tragedija dvadesetog veka.

Dozvolite mi da evociram i uspomenu na našu humanitarnu posetu opkoljenom gradu, 1994. godine. U grupi smo bili bosanski pesnik Josip Osti, dvojica slovenačkih kolega – pesnik Niko Grafenauer i romanopisac Drago Jančar, kao i moja malenkost. Imali smo status delegacije UNESCO-a; ovlašćenje je dostavljeno posebnim pismom koje je potpisao Federico Mayor, tadašnji generalni direktor

UNESCO-a. Kako se kasnije pokazalo, taj dokument nas je verovatno poštedeo mnogih problema, možda nam spativši i živote, kada smo se našli okruženi sa 150-200 Srba, predvođenih grupom mladića ne starijih od 18 godina – još uvek dečjih izraza lica – koji su nišani u nas svojim kalašnjikovima. U to vreme nosio sam 20.000 nemačkih maraka za pisce u Sarajevu; sakrio sam ih ispod pancira, iako se radilo o pozamašnom snopu papira oblišenog znojem, u novčanicama od 5, 10 i 20 maraka jer su veći apoeni bili beskorisni na sarajevskom crnom tržištu.

Rat u Bosni i Hercegovini završio se 1995. godine Dejtonskim sporazumom, koji je okončao oružane sukobe ali nažalost i propustio da reši njihove uzroke; politički sistem uspostavljen po završetku rata u Bosni i Hercegovini potpuni je ćorsokak. Ako uporedimo Jugoslaviju, Evropu i svet 28 godina nakon Drugog svetskog rata – dakle 1973, i Balkan 28 godina nakon Dejtonskog sporazuma, dakle 2023, uočićemo šokantnu razliku. 1973. je bila godina velikog ekonomskog prosperiteta za Jugoslaviju, u senci etničkih sukoba koji su doveli do ponovnog uspostavljanja Titove komunističke autokratije. Evropa je ponovo doživljavala procvat, nakon što je prethodno njeno samozadovoljstvo snažno uzdrmano studentskim demonstracijama 1968. u Parizu i sovjetskom okupacijom Čehoslovačke. A gde je Balkan 28 godina nakon poslednjih tragičnih ratova iz kojih nismo naučili baš ništa? Naravno, jednim delom to je posledica i pogrešne politike međunarodne zajednice – ali goruće pitanje za Balkan je sledeće: zar nismo mi, stanovnici Balkana, takođe odgovorni za našu balkansku mizeriju? Zar većito loša situacija na Balkanu nije i NAŠA krivica? Hoćemo li prosto da lamentiramo u nedogled kao infantilne večite žrtve istorije, tražeći uvek pomoć od drugih i istovremeno ih proklinjući zbog njihove pomoći – ili ćemo mi SAMI uraditi nešto povodom toga?

Hrabri borci za slobodu izražavanja i demokratiju imenovani u ovom izveštaju svetli su primeri za sve građane i zajednice ovog problematičnog regiona. Oni su pravi heroji!

Oni zaslužuju našu srdačnu zahvalnost. Hvala!

BORIS A. NOVAK

Slovenački pesnik
Potpredsednik Međunarodnog PEN centra

Devedesetih godina prošlog veka, raspad Jugoslavije doneo je Zapadnom Balkanu smrt i uništenje nezamislivog obima. Komitet Pisci za mir Međunarodnog PEN centra izražava ozbiljnu zabrinutost povodom rastućih izazova po slobodu izražavanja u Bosni i Hercegovini, na Kosovu, u Crnoj Gori i u Srbiji, kao i pretnji koje ti izazovi predstavljaju po mir i stabilnost u regionu.

U ovom izveštaju iznose se brojni izazovi s kojima se suočavaju nezavisni pisci i novinari u Bosni i Hercegovini, na Kosovu, u Crnoj Gori i u Srbiji, uključujući dezinformacije i kampanje blaćenja, govor mržnje, zastrašivanje i pretnje od strane državnih i nedržavnih subjekata, zlonamerne tužbe, kao i kontinuiranu stigmatizaciju i pokušaje da se uguše kritička mišljenja i izveštavanje. Prostor za alternativne glasove sve je manji, naročito za one koji se protive dominantnim – često nacionalističkim – političkim narativima. Takve prakse naročito su opasne u Bosni i Hercegovini, na Kosovu, u Crnoj Gori i u Srbiji – koje još uvek doživljavaju etničke tenzije – što direktno ugrožava mir i stabilnost.

Ovaj izveštaj u prvi plan ističe dve ključne tačke: a) hitnu potrebu da se zaštiti sloboda izražavanja i b) hitnu potrebu da se svi akteri – nacionalni i međunarodni – obavežu da će obezbediti slobodu izražavanja za sve one koji mirnim putem preispituju zvanične narative.

Namera nam je da putem ovog izveštaja pozovemo vlasti na odgovornost. Vlasti moraju preduzeti sve neophodne mere da spreče pretnje i nasilne akte usmerene ka piscima i novinarima, pružajući im adekvatnu zaštitu. Negiranje genocida i drugih užasnih zločina, te glorifikovanje ratnih zločinaca moraju prestati odmah. Sloboda izražavanja je kamen temeljac svakog demokratskog društva. Kada se ograniči prostor za slobodu izražavanja, slede zloupotrebe drugih ljudskih prava.

Ne smemo zaboraviti da nema održivog mira bez slobode izražavanja.

GERMAN ROHAS (GERMÁN ROJAS)

Predsedavajući Komiteta Pisci za mir
Međunarodnog PEN centra

Hrabri borci za
slobodu izražavanja
i demokratiju
imenovani u
ovom izveštaju
svetli su primeri
za sve građane
i zajednice ovog
problematičnog
regiona. Oni su
pravi heroji!

Oni zaslužuju
našu srdačnu
zahvalnost. Hvala!

BORIS A. NOVAK

Slovenački pesnik
Potpredsednik Međunarodnog
PEN centra

REZIME

Na Zapadnom Balkanu, porast govora mržnje, negiranje genocida i drugih zločina, zajedno s veličanjem ratnih zločinaca, naglašavaju kontinuirani neuspeh država da se sveobuhvatno pozabave teškim zločinima iz prošlosti. Nezavisni pisci i novinari, kao i branioci ljudskih prava, suočavaju se sa sve većim pritiscima, zastrašivanjem i pretnjama kako državnih tako i nadržavnih subjekata, čiji je cilj da se učutka njihovo mišljenje i kritičko izveštavanje, naročito u odnosu na nedela iz prošlosti. Stalna stigmatizacija nezavisnih glasova od strane političkih lidera i propust da se takva dela spreče i sankcionišu, podstiču klimu anksioznosti, straha i nesigurnosti. Takva retorika podela naročito je opasna u kontekstu Bosne i Hercegovine, Kosova, Crne Gore i Srbije – koje i dalje doživljavaju etničke tenzije – što direktno ugrožava stabilnost u regionu.

Ovaj izveštaj fokusira se na izazove s kojima se suočavaju pisci i novinari u Bosni i Hercegovini, na Kosovu, u Crnoj Gori i u Srbiji, kao i na načine na koje je njihovo učešće u javnoj sferi otežano produbljivanjem veza između političkih ličnosti i medija, te uticajem tih veza na pravo na slobodu izražavanja, mišljenja i pristupa informacijama. Ideja izveštaja je da se identifikuju glavni problemi s kojima se pisci i novinari suočavaju u iznošenju svojih stavova i ideja, pri čemu se adresiraju dva ključna pitanja:

- **Kako očuvati slobodu izražavanja u postkonfliktnim i tranzicionim društvima?**
- **Koja je uloga domaćih i međunarodnih aktera u preduzimanju svih neophodnih mera da se obezbede otvoreniji javni prostori za aktivne pojedince – uglavnom pisce i novinare – kao i grupe i organizacije – uključujući pozorišta, izdavačke kuće, male umetničke grupe i alternativne medije – a koji preispituju dominantne narative?**

Izveštaj se zasniva na istraživanju i analizi dokumenata i intervjuima s 20 pisaca sa Zapadnog Balkana. Uz to, dokument se oslanja na kontinuirano praćenje slobode izražavanja u regionu od strane Međunarodnog PEN centra, uključujući verifikovana saopštenja za javnost i druge javne izvore.

Intervjui su sprovedeni u periodu od februara do marta 2023, kako lično, tako i putem interneta. Nakon što su njihovi kontakti pribavljeni uz podršku PEN centara u Bosni i Hercegovini, na Kosovu, u Crnoj Gori i u Srbiji, ukupno je intervjuisano 20 pisaca, analitičara i izdavača (upućeno je 35 poziva, a primljeno je 20 pozitivnih odgovora).

Međunarodni PEN centar zahvaljuje se pojedincima i organizacijama koji su pristali da pruže informacije za ovaj izveštaj. Osim ako nije drugačije navedeno, imena ispitanika sakrivena su na njihov zahtev.

KLJUČNI NALAZI

Kada se istražuje pitanje neopravdanog ograničavanja prava na slobodu izražavanja u Bosni i Hercegovini, na Kosovu, u Crnoj Gori i u Srbiji, uočava se jasan obrazac delovanja. Međutim, ne suočavaju se svi pisci, novinari i drugi angažovani pojedinci i grupe s takvim ograničenjima – ona se uglavnom primenjuju na one koji preispituju zvanične narative i kritikuju vlast i one na vlasti.

Sveukupno gledano, pisci su u poređenju s novinarima u manjoj meri izloženi nasilju i neopravdanom ograničavanju prava na slobodu izražavanja zbog svojih književnih dela. Naše istraživanje otkriva da je ono što izaziva reakciju vlasti ili njihovih „produženih ruku“ u vidu tabloida i desničarskih grupa na internetu uglavnom njihov javni angažman.

Zakonski okvir je uglavnom dobro osmišljen, ali se slabo primenjuje. Zabrinjava nedostatak transparentnosti vlasništva nad medijima, što je važno pitanje u ovom kontekstu jer oni segmenti medija koji šire govor mržnje ili vode kampanje dezinformacija na internetu protiv pisaca, novinara i aktivista civilnog društva često ne sadrže dostupne i konkretne informacije koje bi omogućile pozivanje na odgovornost.

Kampanje dezinformacija na internetu protiv pisaca, novinara i drugih angažovanih pojedinaca obično su prvi korak ka njihovoj javnoj diskreditaciji, nakon čega slede kampanje blaćenja i targetiranje na internetu. Glavni cilj takvih aktivnosti je da se angažovani pojedinci izlože napadu besa javnosti, uglavnom na društvenim mrežama, pri čemu se takvi pojedinci etiketiraju u nastojanju da se pretvore u državne neprijatelje, te da se tako stvori atmosfera linča pre bilo kakvih potencijalnih fizičkih napada na njih. Važno je naglasiti da se slučajevi pretnji i nasilja koriste ne samo da bi se nanela šteta takvim pojedincima, već i da se pošalje poruka svim nezavisnim glasovima da će i oni doživeti isto ako se usude da se suprotstave dominantnim narativima – odnosno, drugim rečima, da se izazove autocenzura.

Još jedan fenomen prisutan u regionu je „kupovina tišine“, odnosno ono što je čuveni pisac Danilo Kiš nazvao „prijateljskom cenzurom“. U sadašnjem kontekstu, taj fenomen realizuje se kada pisci i umetnici dobijaju javna sredstva za svoj rad u zamenu za promovisanje ili barem nekritikovanje vlasti ili onih na vlasti. Intervjuisani pisci uglavnom su navodili da izdavači ne traže od pisaca da se uzdrže od uključivanja određenih ideja u svoje knjige i to ne postavljaju kao uslov za objavljivanje. Više se radi o tome da izdavači traže od pisaca da se uzdrže od javne kritike vlasti ili dominantnih narativa kako bi osigurali sredstva za objavljivanje njihovog književnog dela.

Ukratko, uz direktne pretnje i moguće napade, obeshrabrivanje pisaca, novinara, aktivista civilnog društva i drugih angažovanih pojedinaca da javno govore već je postalo dominantan trend. Obrazac delovanja je takav da se pokušava kupiti ćutanje i izazvati autocenzura kod pisca, a ako to ne uspe, pokreću se kampanje dezinformacija i blaćenja na internetu kako bi se pisac učinio metom radikalnih grupa i izložio pretnjama i nasilju. Kao rezultat takvog stanja stvari, prostor za slobodu izražavanja u regionu se smanjuje, što podjednako utiče na medije, pisce i civilno društvo.

Međunarodni PEN centar poziva vlasti Bosne i Hercegovine, Kosova, Crne Gore i Srbije da u potpunosti podrže pravo na slobodu izražavanja i kreiraju okruženje u kojem slobodna javna debata može napredovati bez ograničenja. Prvi koraci ka tom cilju moraju biti:

- **Javna, nedvosmislena i sistematska osuda svih akata nasilja i targetiranih napada na pisce, novinare i aktiviste.**
- **Obezbeđivanje nepristrasne, brze, temeljne, nezavisne i efikasne policijske istrage o svim navodnim krivičnim delima počinjenim nad piscima i pozivanje krivaca na odgovornost. Opređeljivanje sredstava neophodnih za istragu i krivično procesuiranje napada.**
- **Uspostavljanje zvaničnog registra medija sa svim relevantnim medijskim indikatorima, kako bi se unapredila transparentnost vlasništva nad medijskim kućama i osiguralo da oni koji su targetirani imaju potrebne informacije za potencijalne pravne korake.**

Detaljne preporuke date su u okviru Poglavlja 4.

KONTEKST

Sloboda izražavanja u regionu Zapadnog Balkana do sada je uglavnom proučavana i istraživana u kontekstu slobode medija i pritisaka na novinare. Uz to, manji deo podataka i analiza bavio se pitanjem otvorenog javnog prostora za angažovanu umetnost i aktivizam. Međutim, do danas nije bilo mnogo podataka o neopravdanom ograničavanju prava na slobodu izražavanja kada su u pitanju pisci i drugi kreativni autori uključeni u javne rasprave.

Ovaj regionalni istraživački projekat fokusira se na izazove s kojima se suočavaju društveno angažovani pisci i novinari u Bosni i Hercegovini, na Kosovu, u Crnoj Gori i u Srbiji, kao i na načine na koje njihovo učešće u javnoj sferi opstruiraju političke, ekonomske i druge sile.¹ Kao rezultat projekta nastala je ova komparativna analitička studija koja ima za cilj da definiše glavne probleme s kojima se takvi pisci i novinari suočavaju kada iznose svoje stavove i ideje.

Kada je reč o slobodi izražavanja u regionu, situacija je izazovna i sve lošija. Prema Indeksu slobode medija u svetu organizacije Reporteri bez granica za 2023, Bosna i Hercegovina rangirana je na 64. mestu, Kosovo je na 56. poziciji, Srbija na 91. a Crna Gora na 39. mestu, od ukupno 180 zemalja.² Piscicima, novinarima i drugi javno angažovani pojedinci, grupe i organizacije suočavaju se sa sve manjim prostorom gde se mogu čuti alternativni glasovi, uglavnom uz ograničene mogućnosti i podsticaje za javni angažman kada su u pitanju oni koji se protive dominantnim narativima.³ Još jedan problem prisutan širom regiona je u tome što neopravdano ograničavanje slobode govora prati porast govora mržnje, i to uglavnom kao instrument u rukama politički moćnih aktera – onih na vlasti, ali ponekad i onih u opoziciji – za targetiranje svih onih koji se usuđuju da misle drugačije i to svoje mišljenje otvoreno iskažu.

Ključna pitanja kojima se treba pozabaviti u tom kontekstu su sledeća:

- **Kako očuvati slobodu izražavanja u postkonfliktnim i tranzicionim društvima?**
- **Koja je uloga domaćih i međunarodnih aktera u preduzimanju svih neophodnih mera da se obezbede otvoreniji javni prostori za aktivne pojedince – uglavnom pisce i novinare – kao i grupe i organizacije – uključujući pozorišta, izdavačke kuće, male umetničke grupe i alternativne medije – a koji preispituju dominantne narative?**

METODOLOGIJA

Ovaj izveštaj zasniva se na istraživanju i analizi dokumenata i intervjuima s 20 pisaca iz zemalja regiona. Istraživanje i analiza dokumenata sprovedeni su pre svega u cilju prikupljanja podataka o stanju stvari kada je u pitanju sloboda izražavanja u Bosni i Hercegovini, na Kosovu, u Crnoj Gori i u Srbiji, dok su intervjui poslužili za dodatna saznanja iz direktnih iskustava pisaca iz regiona i njihove percepcije glavnih prepreka za slobodu izražavanja.

Intervjui su sprovedeni u periodu od februara do marta 2023. godine, kako lično, tako i putem interneta. Nakon što su njihovi kontakti pribavljeni uz podršku PEN centara u Bosni i Hercegovini, na Kosovu, u Crnoj Gori i u Srbiji, ukupno je intervjuisano 20 pisaca, izdavača i aktivista civilnog društva (upućeno je 35 poziva, a stiglo je 20 pozitivnih odgovora). Svi ispitanici potpisali su izjavu o saglasnosti, u kojoj su naveli da li se slažu da u izveštaju budu citirani pod punim imenom i prezimenom. Osim ako nije drugačije navedeno, imena ispitanika sakrivena su na njihov zahtev.

Kako bi se omogućila komparativna analiza, svim ispitanicima i ključnim sagovornicima postavljen je isti niz pitanja. Ta pitanja odnosila su se na sledeće:

- **Direktne pretnje i pritisci (politički, ekonomski i drugi) usmereni na pisce i druge angažovane pojedince čije se poruke suprotstavljaju dominantnim narativima.**
- **Kampanje blaćenja posredstvom tabloidnih medija i društvenih mreža.⁴**
- **Cenzura i autocenzura.⁵**
- **Moguća rešenja za otklanjanje neopravdanog ograničavanja prava na slobodu izražavanja u regionu Zapadnog Balkana i potencijalna uloga međunarodnih aktera, uključujući Međunarodni PEN centar.**

Sprovedena analiza dokumenata opisuje zakonske okvire i njihovu primenu, uz detaljan opis dva važna aspekta neopravdanog ograničavanja prava na slobodu izražavanja, koja se odnose na sledeće:

- **Iskrivljeno prikazivanje prošlosti i kreiranje dominantnih populističkih narativa o događajima iz 1990-ih koji, kada se osporavaju, postaju osnov za klevetu i diskreditaciju pisaca, novinara i drugih angažovanih pojedinaca.**
- **Dezinformisanje kao instrument za destabilizaciju regiona; etnonacionalna mobilizacija i strah kao sredstva za održavanje statusa quo u društvu.**

Cilj ove deskriptivne komparativne analize je da se identifikuju identični ili slični obrasci ponašanja vlasti prema nezavisnim piscima i novinarima, kao i da se razmotre potencijalna sredstva za njihovo rešavanje.

Empirijski deo izveštaja, zasnovan na intervjuima, koristi ključne sagovornike kao svedoke događaja i trendova u okruženju u kom rade, oslanjajući se na njihova iskustva i zapažanja. U ovom delu izveštaja koristi se dvoslojna metoda analize:

- **Studije slučaja: lična iskustva ispitanika s pretnjama, kampanjama blaćenja, cenzurom i autocenzurom.**
- **Generalizacija: razmišljanja i utisci ispitanika o opštim trendovima u pogledu neopravdanog ograničavanja prava na slobodu izražavanja.**

U oba dela istraživanja, i kod analize dokumenata i kod empirijskog segmenta izveštaja, za analizu podataka koristi se komparativna metoda, s ciljem da se identifikuju trendovi i sličnosti u pristupu vlasti u zemljama regiona prema piscima, novinarima i drugim javno angažovanim pojedincima i njihovom pravu na slobodu izražavanja.

1 U brojnim slučajevima pisci su ujedno i kolumnisti pa, iako u tradicionalnom smislu reči nisu novinari, ipak čine deo medijskog prostora i javne sfere kao angažovani pojedinci.

2 Reporteri bez granica, Indeks slobode medija u svetu za 2023. godinu, Evropa i Centralna Azija, dostupno na: <https://rsf.org/en/classement/2023/europe-central-asia>

3 O prostoru koji se smanjuje: analiza delokruga, 2017, dostupno na: https://www.tni.org/files/publication-downloads/on_shrinking_space_2.pdf

4 Za više informacija videti Samolienko S. A., Icks M., Keohane J., Shiraev E. Rutlidžov priručnik o ubistvu ličnosti i upravljanju reputacijom, 2021. i Torrenzano R., Davis M.W. Digitalni atentat: zaštita vašeg ugleda, brenda, ili biznisa od onlajn napada, 2011.

5 Day J. Šta je autocenzura i kako se njome ubija sloboda medija? 2021, dostupno na: <https://www.liberties.eu/en/stories/self-censorship/43569>

SLOBODA IZRAŽAVANJA U REGIONU ZAPADNOG BALKANA: PREGLED

Demonstranti i aktivisti u Banjaluci osuđuju nacrt izmena i dopuna Krivičnog zakonika Republike Srpske kojima se uvode visoke kazne za klevetu (jul 2023). Izvor: Radio Slobodna Evropa/Radio Liberty.

BOSNA I HERCEGOVINA

Pravo na slobodu izražavanja u Bosni i Hercegovini garantovano je članom II Ustava te zemlje.⁶ otkako je, međutim, 1995. godine potpisan Opšti okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini (Dejtonski sporazum), većina studija i podataka ukazuje na neopravdano ograničavanje prava na slobodu izražavanja. To je naročito slučaj kada je reč o slobodi medija, digitalnoj slobodi, kao i akademskoj slobodi. Prema Izveštaju Kancelarije visokog poverenika Ujedinjenih nacija za ljudska prava (OHCHR) o sigurnosti novinara i pristupu

informacijama u Bosni i Hercegovini za 2022, „kršenja prava na slobodu izražavanja i pretnje ili upotreba nasilja, uznemiravanja i zastrašivanja protiv novinara iziskuju sveobuhvatan odgovor koji će biti usmeren na rešavanje strukturalnih i novonastajućih pitanja koja utiču na nezavisnost medija i sigurnost novinara.“⁷ Tokom 2022, Udruženje/udruga BH novinari prijavilo je ukupno 79 slučajeva napada na novinare, uključujući jedan fizički napad i sedam pretnji smrću.⁸ Milorad Dodik, predsednik Republike Srpske – jednog od dva federalna entiteta Bosne i Hercegovine – redovno maltretira i blati društveno angažovane novinare na javnim tribinama, doprinoseći stvaranju atmosfere straha i nekažnjivosti za verbalne i fizičke napade. U martu 2023, nedugo nakon što je Dodik kritikovao novinare koji su se usprotivili njegovom predlogu da se kleveta

⁶ Ustav Bosne i Hercegovine, dostupno na: https://www.ustavisud.ba/public/down/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_bos.pdf

⁷ OHCHR, bezbednost novinara i pristup informacijama u Bosni i Hercegovini, 2022, dostupno na: <https://bosniaherzegovina.un.org/sites/default/files/2022-09/Report%20-%20Safety%20of%20journalists%20and%20access%20to%20information%20in%20Bosnia%20and%20Herzegovina%20-%20ENG.pdf>

⁸ *Sarajevo Times*, Fizički napadi i pretnje smrću novinarima u BiH, 12. januar 2023, dostupno na: <https://sarajevotimes.com/physical-attacks-and-death-threats-against-journalists-in-bih/>

ponovo kriminalizuje, nazivajući ih „spodobama“⁹, automobile dvojice banjalučkih novinara oštetila su nepoznata lica.¹⁰ Nekoliko aktivista za ljudska prava i novinara napadnuto je verbalno i fizički u Banjaluci tog istog meseca, nakon što je policija Republike Srpske zabranila paradu ponosa iz bezbednosnih razloga.¹¹ Do trenutka pisanja ovog izveštaja nije bilo hapšenja tim povodom.

Uprkos negodovanju na nacionalnom i međunarodnom nivou,¹² Narodna skupština Republike Srpske usvojila je izmene i dopune Krivičnog zakonika Republike Srpske 20. jula 2023. godine, ponovo uvodeći krivične sankcije za klevetu. Iako je nacrt izmena i dopuna koji je imao za cilj kriminalizaciju uvrede na kraju povučen, neprecizno sročene odredbe predviđaju stroge kazne za klevetu i druga krivična dela u vezi s privatnošću u iznosu do 6.000 KM (oko 3.000 evra), odnosno do tri prosečne mesečne zarade. Zakon omogućava subjektivno tumačenje i proizvoljno donošenje odluka o pokretanju politički motivisanog krivičnog gonjenja pisaca i novinara. Predložene izmene i dopune značajna su pretnja ne samo onima u Republici Srpskoj, već i svim piscima, novinarima i građanima Bosne i Hercegovine, bez obzira na granice. Oni koji ne budu mogli da plate kaznu mogu biti kažnjeni zatvorskom kaznom. Svako ko bude proglašen krivim imaće krivični dosije, što bi moglo otežati ostvarivanje niza osnovnih prava i sloboda, uključujući pravo na rad.¹³ Međunarodni PEN centar protivi se kriminalizaciji klevete u svim slučajevima. Kriminalizacija klevete, bilo javnih ličnosti ili drugih pojedinaca, predstavlja nesrazmeran i nepotreban odgovor na potrebu da se zaštiti ugled. Pitanjima ugleda treba se baviti kao građanskopravnim pitanjima, pri čemu se ista moraju definisati u skladu s međunarodnim standardima u domenu ljudskih prava.

Kampanje uznemiravanja, zastrašivanja i blačenja često se odvijaju u onlajn okruženju i na društvenim mrežama – s ciljem da se učutkaju ne samo novinari, već i drugi istaknuti pojedinci koji su aktivni u javnoj sferi u Bosni i Hercegovini. Kampanje onlajn blačenja sprovode anonimni trollovi, a često ih podržavaju

Milorad Dodik, predsednik Republike Srpske, redovno maltretira i blati društveno angažovane novinare na javnim tribinama, doprinoseći stvaranju atmosfere straha i nekažnjivosti za verbalne i fizičke napade.

javni funkcioneri, koji zvanično negiraju bilo kakvu odgovornost ili povezanost s pojedincima i grupama koji napadaju novinare i istaknute pojedince na internetu. Prema izveštajima, govor mržnje je u porastu, naročito na društvenim mrežama.¹⁴

Među onima koji su bili izloženi takvim kampanjama blačenja od strane bivše novinarkice Adise Busuladžić su i književnici Dragan Markovina i Marko Tomaš, kao i jedan od urednika na portalu Prometej.ba. Praćenje njenih naloga na društvenim mrežama pokazalo je kontinuirani napor u pravcu klevete, blačenja i širenja govora mržnje.¹⁵ Međutim, činovi solidarnosti s piscima i novinarima koji su se našli u sličnoj situaciji ipak su ohrabrujući. Ilustracije radi, grupa intelektualaca je 2018. godine objavila otvoreno pismo podrške profesoru Enveru Kazazu, koga je urednik jednog desničarskog časopisa u holu njegovog fakulteta verbalno i fizički napao, preteći mu da će ga „zaklati zubima“.

Najmanje 50 demonstranata i više desetina pripadnika NATO mirovnih snaga povređeno je 29. maja 2023, u Zvečanu, na severu Kosova. Do sukoba je došlo nakon što su albanski predstavnici opština stupili na dužnost u gradovima sa srpskom većinom na severu Kosova, posle lokalnih izbora koje su Srbi bojkotovali. Izvor: Shkodrane Dakaj

KOSOVO

Prema godišnjem izveštaju Freedom House-a za 2023, „sloboda medija sve je više ugrožena na Kosovu jer medijske kuće nastavljaju da se uzdržavaju od kritikovanja vlade, a zvaničnici odgovaraju novinarima s više regulatornih mera ili kampanjama blačenja.“¹⁶ Član 40 Ustava Kosova, usvojenog 2008. godine, garantuje slobodu izražavanja.¹⁷ U proteklim godinama, ostvaren je značajan napredak po pitanju osnaživanja zakonskog okvira. Medijski eksperti i profesionalci hvale Zakon o zaštiti novinarskih izvora iz 2013, dok Zakon o zaštiti uzbunjivača iz 2018. postavlja pravila za otkrivanje koruptivnih praksi i utvrđivanje prava prikrivenih doušnika u medijima. Kleveta je dekriminalizovana, iako strateške tužbe protiv učešća javnosti (SLAPP) usmerene protiv medija i novinara i dalje izazivaju zabrinutost.¹⁸

Prema nalazima Međunarodnog odbora za istraživanje i razmenu (IREX), „Kosovo ima slobodu govora, ali javna debata o osetljivijim pitanjima ostaje problematična.“¹⁹

Evropska komisija je 2022. zaključila da „kada je u pitanju sloboda izražavanja, Kosovo ima određeni nivo pripremljenosti i benefita od pluralističkog i energičnog medijskog okruženja. Međutim, i dalje postoji zabrinutost u vezi s javnim kampanjama blačenja, pretnjama i fizičkim napadima na novinare. Nedostatak finansijske samoodrživosti čini medije, uključujući i javni servis, ranjivim na političke i poslovne interese.“²⁰

U egzistencijalnom smislu, položaj pisaca ostaje izazov. Književnik Shpetim Selmani situaciju objašnjava na sledeći način: „Tržište knjiga na Kosovu je izuzetno malo. Da ne pričamo o tome da li se knjige čitaju ili ne, jer imam utisak da je čitanje sada u krizi svuda. Ali male zemlje su te koje uvek više pate u krizama. (...) Kao autor, shvatate da je književnost takođe jedna vrsta industrije. U toj industriji, vaša knjiga je jedan od proizvoda koji se predstavlja na tržištu. Jako je teško živeti od književnosti. Na Kosovu, to je skoro nezamislivo.“²¹

Kampanje blačenja i oštra retorika prema medijima i novinarima od strane pojedinih političara i javnih funkcionera takođe doprinose neizvesnosti u pokušaju

9 Srpskainfo, 8. mart 2023, dostupno na: <https://srpskainfo.com/onaj-vukelic-i-neke-druge-spodobe-dodik-ovako-naziva-novinare-i-istovremeno-uredjuje-oblast-klevete-u-srpskoj-video-foto/>

10 Mediacentar, 9. mart 2023, dostupno na: <https://media.ba/bs/vijesti-i-dogadaji-vijesti/osteceni-automobili-novinar-morace-i-trifunovica>

11 AP News, Bosna i Hercegovina: Aktivisti za ljudska prava napadnuti nakon zabrane LGBT događaja, 19. mart 2023, dostupno na: <https://apnews.com/article/bosnia-serb-lgbt-assault-2bd5a4836f047fe88ff039ee2f190af7>

12 Međunarodni PEN centar, Bosna i Hercegovina (Republika Srpska): Odustanite od predloženog zakona o kriminalizaciji klevete, 22. maj 2023: <https://www.pen-international.org/news/bosnia-and-herzegovina-republika-srpska-drop-criminal-defamation-bill>; Radio Free Europe/Radio Liberty, Defamation Law Adopted By National Assembly Of Bosnia's Republika Srpska Despite Criticism From Rights Activists, 21 July 2023, dostupno na: <https://www.rferl.org/a/bosnia-srpska-defamation-law-criminalization-criticism/32512853.html>

13 Osservatorio Balcani e Caucaso Transeuropa, BiH: Republika Srpska reintroduces the crime of defamation, 24. jul 2023, dostupno na: <https://www.balcanicaucaso.org/eng/Areas/Bosnia-Herzegovina/BiH-Republika-Srpska-reintroduces-the-crime-of-defamation-226384>

14 Jedan od najpoznatijih slučajeva trolovanja na internetu je slučaj Jasmina Mulahusića, protiv koga Tužilaštvo BiH vodi istragu zbog sumnje da je počinio krivično delo izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje, razdora i netrpeljivosti. Mulahusić na svom Fejsbuk nalogu rutinski vređa novinare iz Bosne i Hercegovine. Mete njegovih objava su novinari Al Jazeera Balkans, Televizije N1, Face TV, RSE/RL i slobodni novinari, koji ili kritički govore o Stranci demokratske akcije (SDA) ili izveštavaju o opozicionim političkim partijama. Za više informacija videti *Safe Journalists*, BH novinari: Jasmin Mulahusić mora biti sankcionisan zbog širenja mržnje prema novinarima! 18. oktobar 2022, dostupno na: <https://safejournalists.net/bh-journalists-jasmin-mulahusic-must-be-sanctioned-for-spreading-hatred-towards-journalists/>. Mulahusić je, putem interneta, uznemiravao i autore ovog izveštaja, i to 2021. i 2023. godine.

15 Prometej, 31. januar 2023, dostupno na: <http://www.prometej.ba/clanak/osvrti/franjo-sarcevic/lice-mrznje-5551>

16 Freedom House, Zemlje u tranzitu 2023, Kosovo, dostupno na: <https://freedomhouse.org/country/kosovo/nations-transit/2023>

17 Ustav Kosova iz 2008. s izmenama i dopunama iz 2016. godine, dostupno na: https://www.constituteproject.org/constitution/Kosovo_2016.pdf?lang=en

18 Balkan Media, Medijske slobode na Kosovu, dostupno na: <https://www.kas.de/en/web/balkanmedia/media-freedom4>

19 IREX, Barometar vibrantnih informacija 2021, dostupno na: <https://www.irex.org/sites/default/files/pdf/vibe-kosovo-2021.pdf>

20 Evropska komisija, Ključni nalazi iz Izveštaja za Kosovo za 2022. godinu, dostupno na: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/country_22_6090

21 Kosovo 2.0, Shpetim Selmani: celog života sam u potrazi za drugim svetom, dostupno na: <https://kosovotwopointzero.com/en/shpetim-selmani-all-my-life-i-have-been-in-search-of-another-world/>

ograničavanja slobode medija.²² Blerim Vela, šef kabineta predsednice Osmani, kritikovao je medije na društvenoj mreži Twitter, u martu 2023, nakon izveštavanja o predstojećoj odluci Ustavnog suda Kosova koja bi mogla poništiti izbor predsednice Osmani. U nizu tvitova, Vela je napisao da su izveštaji kosovskih medija „deo specijalnog rata koji se vodi prema beogradskom scenariju i vrši posredstvom kriminalaca sa severa Kosova i njihovih posrednika, koji se nalaze na crnoj listi Sjedinjenih Američkih Država“.²³ Međunarodni akteri, uključujući mrežu *Safejournalists*, zatražili su nakon toga od vlasti da zaustave zastrašivanje novinara na Kosovu.²⁴

Tenzije između Srbije i Kosova rezultiraju rastućom nesigurnošću kada je reč o novinarima i drugim angažovanim pojedincima, posebno onima koji izveštavaju o političkim dešavanjima. Na severu Kosova u decembru 2022. godine zabeleženo je šest napada na novinare; novinarka Leonita Bajrami bila je čak i meta eksplozivne naprave.²⁵ U maju 2023. izbio je talas napada na novinare i medije nakon što su etnički Albanci preuzeli dužnost predsednika opština u oblasti s većinskim srpskim stanovništvom na severu Kosova, što je dovelo do nemira i nasilnih protesta. Brojni novinari navodno su bili namerno targetirani, a napadi su uključivali fizički napad i vandalizovanje opreme za rad. Grupe za slobodu medija pozvale su vlasti da uvedu neophodne mere kako bi se garantovala bezbednost novinara.²⁶

Tenzije između Srbije i Kosova rezultiraju rastućom nesigurnošću kada je reč o novinarima i drugim angažovanim pojedincima, posebno onima koji izveštavaju o političkim dešavanjima.

CRNA GORA

Nagrađivani crnogorski pisac i član Crnogorskog PEN centra, Milorad Popović, koga je premijer Crne Gore Dritan Abazović u avgustu 2022. godine označio kao agenta nacionalističke politike koji služi interesima kriminala.

Prema izveštajima Reportera bez granica, „Ustav i zakoni Crne Gore garantuju slobodu govora i izražavanja, ali sloboda medija i dalje je ugrožena političkim uplitanjem, nekažnjanim napadima na novinare i ekonomskim pritiscima.“²⁷ Sveukupno gledano, situacija u vezi sa slobodom medija je problematična i „Crna Gora je jedno od najneprijateljskijih okruženja za istraživačko novinarstvo kada je reč o zemljama jugoistočne Evrope.“²⁸

Govor mržnje, naročito u onlajn okruženju, koristi se za pretnje, kao i da se zastraše i učutkaju nezavisni novinari i aktivisti u Crnoj Gori. Od 2020. godine, javne vlasti su preduzele brojne pokušaje da ograniče slobodu izražavanja. Prema navodima Centra za demokratiju i ljudska prava (CEDEM), govor mržnje je u porastu proteklih godina. „U toku 2020. godine, sloboda izražavanja je bila ugrožena od strane vlasti u vezi sa krizom COVID-19 i predizbornim kampanjama. Naime, preduzet je niz koraka koji su ozbiljno narušili pravo na privatnost i slobodu izražavanja. U prvom talasu ovog virusa, Vlada je preduzela represivne korake da kazni 'dezinformacije' o virusu, usvajajući mere za suzbijanje pandemije koju smatraju 'lažnim vestima'. Zbog sve veće moći desno orijentisanih političkih partija, dolazi do podizanja etničkih tenzija, posebno među mladima, dok je govor mržnje dostigao najveći nivo prisutnosti u crnogorskom društvu. S druge strane i dalje izostaje adekvatna reakcija nadležnih institucija u širenju govora mržnje i lažnih vesti u medijima ili na društvenim mrežama.“²⁹

Javni funkcioneri u Crnoj Gori takođe su blatili i verbalno napadali istaknute pojedince, pisce i novinare. Predsednik Vlade Crne Gore Dritan Abazović je 19. avgusta 2022. godine javno napao Crnogorski PEN centar u Skupštini Crne Gore, optužujući ga za širenje „ekstremizma i nacionalizma“. Abazović je tom prilikom

Nagrađivani crnogorski pisac i član Crnogorskog PEN centra, Milorad Popović, koga je premijer Crne Gore Dritan Abazović u avgustu 2022. godine označio kao agenta nacionalističke politike koji služi interesima kriminala.

pokazao sliku nagrađivanog crnogorskog pisca i člana Crnogorskog PEN centra Milorada Popovića, označavajući ga kao agenta nacionalističke politike koji služi interesima kriminala. To nije prvi put da je Abazović javno targetirao članove Crnogorskog PEN centra, pošto je u više navrata blatio i istaknutog crnogorskog pisca i člana Crnogorskog PEN centra Andreja Nikolaidisa.³⁰ I Popović i Nikolaidis su glasni protivnici ruskih i srpskih pokušaja da se mešaju u unutrašnja pitanja Crne Gore.

Tokom 2022, evidentirano je 19 napada na novinare i medije. Od tog broja, bilo je osam fizičkih napada na novinare, sedam pretnji novinarima upućenih preko interneta, tri fizička napada na medije i jedna pretnja upućena medijskoj kući.³¹ Puna pravda za ubistvo novinara Duška Jovanovića iz 2004. godine još uvek nije ostvarena.

Uticao Ruske Federacije na crnogorsko društvo predstavlja veliki razlog za zabrinutost kada je reč o slobodi izražavanja i slobodi medija u Crnoj Gori. Realizacija tog uticaja vrši se preko proruskih političkih partija, organizacija, medija i Srpske pravoslavne crkve. Inače, Srpska pravoslavna crkva je u Rezoluciji Evropskog parlamenta iz 2022. godine o stranom mešanju prepoznata kao instrument za širenje ruskog uticaja u regionu Zapadnog Balkana usmerenog na rasplamsavanje sukoba i podelu zajednica.³² Proruski mediji u Crnoj Gori redovno šire govor mržnje, raspiruju etnonacionalističke tenzije, te često javno targetiraju kritičare, nezavisne intelektualce i prozapadne aktiviste i političare.³³

Predsednik Vlade Crne Gore je 19. avgusta 2022. godine javno napao Crnogorski PEN centar u Skupštini Crne Gore, optužujući ga za širenje „ekstremizma i nacionalizma“.

22 ECPMF, Politički pritisci na novinare rizik po napredak medijskih sloboda na Kosovu, 17. novembar 2022, dostupno na: <https://www.ecpmf.eu/political-pressure-on-journalists-risks-undermining-media-freedom-progress-in-kosovo/>

23 SafeJournalists: Visokopozicionirani javni funkcioner targetira novinare na Kosovu, 31. mart 2023, dostupno na: <https://safejournalists.net/portfolios/safejournalists-high-ranking-official-targets-journalists-in-kosovo/>

24 SafeJournalists: Zaustavite zastrašivanje novinara na Kosovu, 18. mart 2023, dostupno na: <https://bhnovinari.ba/en/2023/03/18/safejournalists-stop-the-intimidation-of-journalists-in-kosovo/>

25 GlobalVoices, Kosovo: Šest napada na novinare u decembru nakon eskalacije tenzija, 6. januar 2023, dostupno na: <https://globalvoices.org/2023/01/06/kosovo-six-attacks-against-journalists-in-december-following-escalating-tensions/>

26 ECPMF, organi reda moraju zaštititi novinare u tenzijama na severu Kosova, 2. jun 2023, dostupno na: <https://www.ecpmf.eu/law-enforcement-must-protect-journalists-amidst-escalating-tensions-in-northern-kosovo/>

27 Reporteri bez granica, Crna Gora, dostupno na: <https://rsf.org/en/country/montenegro>

28 Balkan Media, Medijske slobode u Crnoj Gori, dostupno na: <https://www.kas.de/en/web/balkanmedia/media-freedom6>

29 Centar za demokratiju i ljudska prava, Dijagnoza i terapija slobode izražavanja, govora mržnje i etničkih tenzija, dostupno na: <https://www.cedem.me/en/case-categories/diagnosis-and-therapy-of-freedom-of-expression-hate-speech-and-ethnic-tensions/>

30 Međunarodni PEN centar, Crna Gora: Vlasti moraju zaustaviti uznemiravanje i zastrašivanje Crnogorskog PEN centra, 10. oktobar 2022, dostupno na: <https://www.pen-international.org/news/montenegro-authorities-must-stop-harassment-and-intimidation-of-the-montenegrin-pen-centre>

31 Mina News, 23. januar 2023, dostupno na: <https://mina.news/glavna/dan-novinara-crne-gore-2/>

32 Rezolucija Evropskog parlamenta od 9. marta 2022. godine o stranom mešanju u sve demokratske procese u Evropskoj uniji, uključujući dezinformacije (2020/2268(INI)), dostupno na: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2022-0064_EN.html

33 Crnogorski PEN centar, Crna Gora uoči predsedničkih izbora: ruski protektorat ili NATO članica? Februar 2023.

Pisac i novinar Marko Vidojković primoran je da napusti Srbiju u februaru 2023. nakon upornih pretnji po ličnu bezbednost.
Foto: Miroslav Dragojević.

SRBIJA

Član 46 Ustava Republike Srbije garantuje slobodu izražavanja, a uspostavljen je i niz mehanizama da se odgovori na rastuću zabrinutost za bezbednost novinara. Komisija za istraživanje ubistava novinara osnovana je 2012. godine, s ciljem da se istraže ubistava novinara koja su se dogodila tokom 1990-ih. Stalna radna grupa za bezbednost novinara, osnovana 2016, predstavlja delotvornu platformu za razmenu informacija između službenika organa za sprovođenje zakona i medija, iako se njen rad podrija nedostatkom političke volje. Zasebna Radna grupa za bezbednost i zaštitu novinara, osnovana u decembru 2020, uz podršku premijerke Ane Brnabić, označena je kao „neuspeh“ od strane organizacija za slobodu medija i organizacija novinara, prevashodno zbog nedostatka političke volje.³⁴

Opozicioni i nezavisni novinari, pisci, aktivisti civilnog društva i drugi istaknuti pojedinci u Srbiji često se suočavaju s direktnim napadima i pretnjama koje im, zbog njihovog aktivizma i javnog angažmana, upućuju pojedinci i predstavnici vlasti. U novembru 2022. godine, urednik dnevnog lista Danas primio je preteću imejl poruku u kojoj se zaposleni tog dnevnog lista upoređuju s ubijenim novinarima francuskog satiričnog lista Šarli Ebdo. Imejl je sadržao i spisak pojedinaca čije pisanje „treba kazniti“.³⁵

Novinarica Jelena Obućina je 2022 na Tviteru dobila anonimne pretnje smrću, u kojima je navedeno da će „biti spaljena“.³⁶ Jedan od najpoznatijih slučajeva je slučaj književnika i novinara Marka Vidojkovića, koji je bio primoran da napusti Srbiju i preseli se uz pomoć Međunarodnog PEN centra, u februaru 2023, nakon upornih pretnji po ličnu bezbednost.³⁷ Književnik i univerzitetski profesor Jovo Bakić na meti je srpskih vlasti

i provladinih trolova od juna 2019. godine, nakon što je u intervjuu osudio nacionalistički pristup srpskih vlasti i veze između kriminalnih organizacija i predstavnika režima. Dana 7. maja 2023, nakon dve masovne pucnjave u zemlji u roku od dva dana, provladina televizija Pink emitovala je kratki film u kojem citira Jova Bakića izvan konteksta, optužujući ga na taj način za podsticanje nasilja. Usledila je kampanja blaćenja od strane javnih funkcionera i provladinih medija i trolova, premijerka Ana Brnabić je pozvala Univerzitet u Beogradu da preduzme mere protiv Bakića, dok je jedan od narodnih poslanika iz redova SNS-a pokrenuo peticiju pozivajući na njegovo razrešenje. Provladini tabloidi citirali su Bakića kao da je pozivao na prolivanje „krvi“ na ulicama Beograda, što su reči koje on nikada nije upotrebio. Međunarodni PEN centar ostvario je uvid u nekoliko anonimnih poruka upućenih Bakiću, u kojima se njemu i njegovoj porodici preti silovanjem. Ono što je posebno alarmantno je da je njegova kućna adresa javno otkrivena na televiziji Pink. Bakić je takođe prijavio da mu je u dva navrata prilazila nepoznata osoba koja mu je pretela i vređala ga.

Dvadeset četiri godine od ubistva urednika i izdavača Slavka Ćuruvije, pravda za slučajeve ubistava novinara i dalje je nedostižna. U aprilu 2023, nakon misije sprovedene u zemlji, međunarodne organizacije za slobodu medija i organizacije novinara proglasile su Srbiju jednim od najopasnijih mesta u Evropi za rad u svojstvu novinara, s izuzetkom Ukrajine.³⁸

Vandalizam i javne pretnje nisu retka pojava u Srbiji. U novembru 2020. godine u Novom Sadu, na severu Srbije, nepoznate osobe iscrtale su grafitu na stambenom objektu profesora i novinara Dinka Gruhonjića, uz psovke i poruke poput „Ratko Mladić, srpski heroj“.³⁹ Gruhonjić radi za Nezavisno društvo novinara Vojvodine i javno je istupao govoreći protiv vlasti.⁴⁰ Zbog svog novinarskog angažmana, u prošlosti je bio česta meta pretnji nasiljem i zastrašivanja. U decembru 2022, vandali su uništili mural ukrajinske pesnikinje Lesje Ukrajinke u centru Beograda gađajući ga crnom farbom i pišući slovo Z preko njega, po ugledu na proradni propagandni motiv koji ruske vlasti koriste u svom ratu protiv Ukrajine. Nakon što je mural obnovljen, išaran je grafitima sa sledećim porukama „Ovo je Srbija!“, „Nema mesta za ovo!“ i „Nema nacizma ovde!“. Mural se inače nalazi u blizini Krokodilovog Centra za savremenu književnost (NVO *Krokodil Engaging Words*), čiji je predsednik književnik Vladimir Arsenijević.⁴¹ U martu 2023, novi grafiti ispisani

su na zidovima Krokodilovog centra, uključujući onaj koji je poručivao „smrt izdajnicima“.⁴² U martu iste godine, troje profesora s Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu – Jelena Lončar, Stefan Surlić i Marko Veković targetirani su uvredljivim posterima na kojima su oklevetani kao „izdajnici“. Profesori su inače bili deo akademske razmene koja je uključivala njihove kolege s Filozofskog fakulteta u Prištini (Kosovo). Dva dana pre nego što je trebalo da se održi planirani sastanak, fakultet je bez ikakvih dodatnih pojašnjenja objavio da je događaj otkazan. Nakon što su posteri osvanuli u blizini fakulteta, profesori i studenti fakulteta organizovali su javni protest.⁴³

Pretnje i kampanje blaćenja na internetu u Srbiji često izazivaju provladini tabloidni mediji, u vlasništvu vladinih saveznika, koji prate njenu agendu. U intervjuu datom u maju 2023. za Insajder TV, dr Jelena Vasiljević s Instituta za filozofiju i društvenu teoriju u Beogradu izjavila je da su „atmosfera linča i nedostatak tolerancije jedna od posledica ukidanja dijaloga, društva dubokih nejednakosti i nagomilanih frustracija iz nerazrešene prošlosti.“⁴⁴

U aprilu 2023, nakon misije sprovedene u zemlji, međunarodne organizacije za slobodu medija i organizacije novinara proglasile su Srbiju jednim od najopasnijih mesta u Evropi za rad u svojstvu novinara, s izuzetkom Ukrajine.

34 IPI, Srbija: Nezavisno novinarstvo suočava se s najvećom krizom zabeleženom proteklih godina, 26. april 2023, dostupno na: <https://ipi.media/serbia-independent-journalism-faces-biggest-crisis-in-years/>

35 Žurnal, PRETNJE, UVREDE I MEDIJSKI LINČ: Gušenje slobode govora u Vučićevoj Srbiji, 10. novembar 2022, dostupno na: <https://www.zurnal.info/clanak/the-suppression-of-freedom-of-speech-in-vucic-serbia/25477>

36 ARTICLE 19, Srbija: Više novinara doživelo pretnje i maltretiranje, vlasti da preduzmu hitne korake, 5. decembar 2022, dostupno na: <https://www.article19.org/resources/serbia-harassment-journalists-action-needed/>

37 Međunarodni PEN centar, Srbija: Istražiti pretnje smrću upućene piscu Marku Vidojkoviću i privesti odgovorne licu pravde, 12. februar 2023, dostupno na: <https://www.pen-international.org/news/serbia-investigate-death-threats-against-writer>; Fondacija Slavko Ćuruvija, Marko Vidojković primoran da napusti Srbiju zbog pretnji po ličnu bezbednost, 16. mart 2023, dostupno na: <https://www.slavkocuruvijafondacija.rs/en/marko-vidojkovic-was-compelled-to-leave-serbia-due-to-threats-to-his-safety/>

38 IPI, Srbija: Nezavisno novinarstvo suočava se s najvećom krizom zabeleženom proteklih godina, 26. april 2023, dostupno na: <https://ipi.media/serbia-independent-journalism-faces-biggest-crisis-in-years/>

39 Ratko Mladić vodio je Vojsku Republike Srpske tokom ratova u bivšoj Jugoslaviji. Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju osudio ga je 2017. godine, proglašivši ga krivim za ratne zločine, zločin protiv čovečnosti i genocid.

40 Danas, 26. novembar 2020, dostupno na: <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/dinko-gruhonjic-o-pretecim-grafitima-slicne-poruke-sam-dobijao-i-od-vlasti/>

41 SEEcult, 28. decembar 2022, dostupno na: <http://www.seecult.org/vest/ociscen-mural-ukrajinskoj-pesnikinji>

42 Krokodil Engaging Words, 13. mart 2023, dostupno na: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=547253687508510&set=pcb.547253857508493>

43 Peaceful Change Initiative, Osuda napada na akademske slobode, 23. mart 2023, dostupno na: <https://peacefulchange.org/news/condemning-attacks-on-academic-freedom/>

44 Insajder TV, 24. mart 2023, dostupno na: <https://insajder.net/emisije/debata/debatas03/insajder-debata-zarobljeno-drustvo>

KOMPARATIVNA ANALIZA

Zakonski okviri i njihova primena

Do 2023. godine, većina studija je tvrdila da su zakonski okviri u Bosni i Hercegovini, na Kosovu, u Crnoj Gori i u Srbiji bili adekvatni na papiru, ali da je problem bila loša primena u praksi. Međutim, situacija u Bosni i Hercegovini pogoršala se nakon što je Narodna skupština Republike Srpske izglasala izmene i dopune Krivičnog zakonika Republike Srpske kojima se ponovo uvode krivične sankcije za klevetu.⁴⁵ Još 2020, u jeku pandemije COVID-19, Vlada Republike Srpske donela je Odluku o zabrani izazivanja panike i nereda za vreme vanredne situacije na teritoriji Republike Srpske na inicijativu entitetskog Ministarstva unutrašnjih poslova.⁴⁶ Cilj tog propisa bio je da spreči kritiku i debatu, s predviđenim kaznama za medije do 5.000 evra za objavljivanje tekstova kojima se „onemogućava ili značajnije ometa sprovođenje odluka i mera državnih organa i organizacija koji vrše javna ovlašćenja.“⁴⁷ Iako je mera povučena nedugo nakon usvajanja, a nakon talasa međunarodnog negodovanja, ipak može poslužiti kao primer načina na koji su vlasti zloupotrebljavale pandemiju COVID-19 da ograniče slobodu izražavanja. U maju 2023, Vlada Kantona Sarajevo izradila je Nacrt Zakona o prekršajima protiv javnog reda i mira na području Kantona Sarajevo, kojim se na sličan način kažnjavaju oni koji onemogućavaju ili značajnije ometaju sprovođenje odluka i mera državnih organa i organizacija koje vrše javna ovlašćenja.⁴⁷ Predlog je naišao na oštre kritike novinara i medijskih organizacija u Bosni i Hercegovini. Naročito zabrinjava predlog predsednika Republike Srpske Milorada Dodika da se uvede zakon o takozvanim „stranim agentima“, koji bi dodatno ugušio civilno društvo i nezavisne medije tako što bi od nevladinih organizacija koje primaju sredstva iz inostranstva i koje su aktivne u entitetu bosanskih Srba zahtevao da se registruju i izveštavaju o svom radu. Vlada je odobrila predmetni nacrt zakona 23. marta 2023. godine. Dodik je rekao da će zakon zahtevati od takvih organizacija da izveštavaju o „svemu što rade“, predvidevi njegovo usvajanje.⁴⁸

U Srbiji, na Kosovu, u Crnoj Gori, kao i u Federaciji Bosne i Hercegovine – kleveta nije kriminalizovana. Međutim, korišćenje strateških tužbi protiv učešća javnosti predstavlja rastuću pretnju nezavisnim medijima. Strateške tužbe protiv učešća javnosti predstavljaju agresivne tužbe koje podnose moćni pojedinci i kompanije u nameri da učutkaju kritičke glasove. Obično se u tom kontekstu podrazumevaju dugi i skupi sudski postupci, ili pretnje istima, kako bi se kritičari zastrašili i učutkali. Međunarodni PEN centar je član koalicije CASE – Koalicije protiv strateških tužbi protiv učešća javnosti u Evropi – i sprovodi kampanje protiv korišćenja takvih strateških tužbi, koje su u međuvremenu postale značajna pretnja slobodi medijima i pravima zastupanja u više zemalja. U periodu između 2016. i 2021. godine, najmanje 40 građanskopravnih postupaka identifikovano je kao strateška tužba protiv učešća javnosti u Bosni i Hercegovini⁴⁹, uz najmanje 26 takvih slučajeva u Srbiji u periodu između 2010. i 2020.⁵⁰ Iako u vreme pisanja ovog izveštaja nisu bile dostupne informacije o situaciji na Kosovu i u Crnoj Gori u tom kontekstu, analiza pokazuje da su takvi slučajevi rastući problem i na Kosovu.⁵¹

Tabloidni mediji i mediji koji su uglavnom veb portali i ne omogućavaju nikakvu identifikaciju često maltretiraju nezavisne pisce, novinare i aktiviste civilnog društva. Usvajanje zakona o transparentnosti vlasništva nad medijima pomoglo bi da se identifikuju obrasci delovanja koji, prema dosadašnjim istraživanjima, uključuju međusobne odnose između javnih funkcionera, netransparentnih medija i ekonomskih moćnika.

Sveukupno gledano, kada je reč o zakonskom okviru, identifikovana su sledeća ključna pitanja:

- **Određeni nedostatak propisa, uglavnom vezano za transparentnost vlasništva nad medijima i sprečavanje štetnih sadržaja i govora mržnje.**
- **Loša primena zakona koji treba da zaštite slobodu izražavanja i zloupotreba zakona o kleveti u tom smislu.**
- **Rastuća upotreba strateških tužbi protiv učešća javnosti kao instrumenta za vršenje pritiska.**⁵²

Iskrivljeno prikazivanje nedavne prošlosti koje potpiruje političke agende i nacionalističku retoriku

Iskrivljeno prikazivanje dešavanja iz prošlosti u regionu, naročito onih iz 1990-ih, predstavlja sredstvo koje politički akteri često koriste u svrhe manipulacije i propagande. Situacija se razlikuje od zemlje do zemlje, shodno datom političkom kontekstu, tako da i sredstva manipulacije mogu biti različita.⁵³ Međutim, ciljevi, metode i ishodi su prilično slični. Kada su u pitanju pisci i novinari, mogu se identifikovati najmanje tri grupe s tri različita pristupa prošlosti, a samim tim i tri tipa odnosa s javnim funkcionerima:

- **Mediji, pisci i novinari bliski političkim funkcionerima, koji im pomažu da artikulišu i šire podele u društvu i (zlo) upotrebljavaju prošlost u tu svrhu.**
- **Mediji, pisci i novinari koji se snažno protive takvim dominantnim narativima manipulacije, koji o nedavnoj prošlosti pišu na osnovu činjenica, pa su kao rezultat toga izloženi pritiscima i često se etiketiraju kao „izdajnici“ i „narodni neprijatelji“.**
- **Mediji, pisci i novinari koji izbegavaju bavljenje takvim pitanjima i bave se „lakim“ temama sa zanemarivim ili nepostojećim uplitanjem u aktuelna društvena pitanja i aktivizam.**

Kada je reč o medijima, mogu se identifikovati pisci i novinari koji prate političku agendu zloupotrebe dešavanja iz nedavne prošlosti u svrhu manipulacije, a dominantni trendovi i ponašanja u vezi s događajima pre i tokom 1990-ih su:

- **Štetni sadržaji i govor mržnje.**⁵⁴
- **Veličanje osuđenih zločinaca koji se prikazuju kao nacionalni heroji i spasioci nacija.**⁵⁵
- **Negiranje genocida i sudskih presuda, uz insistiranje na tome da se radi o zaverama protiv naroda kome novinar/urednik pripada.**⁵⁶
- **Relativizacija i selektivna kontekstualizacija dešavanja iz prošlosti.**
- **Rehabilitacija zločinaca iz Drugog svetskog rata.**⁵⁷
- **Obezbeđivanje medijske platforme članovima akademske zajednice koji su 1990-ih aktivno promovisali narative govora mržnje i selektivno izvlačili argumente u prilog osuđenika ili ratnih zločina, u nastojanju da se njihove priče približe publici i da se isti prikažu kao obični ljudi.**⁵⁸
- **Skrivanje godišnjica stradanja drugih naroda ili stavljanje tih događaja u krajnje relativistički kontekst.**
- **Tzv. laki revizionizam, koji se pažljivo servira publici uz dalekosežne posledice, jer neki smatraju da je sve što se objavljuje u medijima istina.**

45 EEAS, Bosna i Hercegovina: Izjava portparola o zakonu kojim se kriminalizuje kleveta u Republici Srpskoj, 23. mart 2023, dostupno na: https://www.eeas.europa.eu/eeas/bosnia-and-herzegovina-statement-spokesperson-defamation-law-republika-srpska_en?s=51

46 RFE/RL, 12. april 2020, dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/doktore-i-novinare-po-u-%C5%A1ima-i-nov%C4%8Daniku/30546070.html>

47 Skupština Kantona Sarajevo, dostupno na: <http://skupstina.ks.gov.ba/nacrt-zakona-o-prekršajima-protiv-javnog-reda-i-mira-na-podrucju-kantona-sarajevo>

48 RFE/RL, Bosanski Srbi odobrili mere za „strane agente“, po ugledu na kontroverzni ruski zakon, 23. mart 2023, dostupno na: <https://www.rferl.org/a/republika-srpska-foreign-agents-russian-law/32331676.html>

49 OBCT, Strateške tužbe protiv učešća javnosti u Bosni i Hercegovini, 23. februar 2023, dostupno na: <https://www.balcanicaucaso.org/eng/Areas/Bosnia-Herzegovina/SLAPPs-in-Bosnia-and-Herzegovina-223589>

50 ARTICLE 19, Stanje strateških tužbi protiv učešća javnosti u Srbiji, decembar 2021, dostupno na: https://www.article19.org/wp-content/uploads/2022/02/A19-Serbia-SLAPPs-report_Final_16Feb22.pdf

51 Viola von Cramon, Porast broja strateških tužbi protiv učešća javnosti u Srbiji, 24. jul 2020, dostupno na: <https://violavoncramon.eu/en/news/content/increasing-slapp-lawsuits-in-kosovo/>

52 Predsednica Evropske federacije novinara (EFJ) Maja Sever smatra da su strateške tužbe protiv učešća javnosti najveća pretnja slobodi medija u regionu u vreme pisanja: <https://safejournalists.net/maja-sever-slapps-are-the-most-serious-threat-to-media-freedom-in-the-region/>

53 U Bosni i Hercegovini, primera radi, ne postoji konsenzus bilo koje vrste o dešavanjima iz prošlosti, čak ni u vezi s odlukama Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju kojim se zaključuje da su ubistva u Srebrenici predstavljala genocid. U Srbiji je fokus i dalje na Kosovu, kao i na veličanju osuđenih ratnih zločinaca i negiranju njihovih zločina. Videti: Specijalni izvestilac za promociju istine, pravde, reparacije i garancije neponavljanja, Fabian Salvioli, Preliminarne opservacije iz zvanične posete Srbiji i Kosovu (od 22. novembra do 2. decembra 2022. godine), dostupno na: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/issues/truth/statements/2022-12-02/20121202-eom-statement-serbia-kosovo-sr-truth.pdf>

54 Mreža za izveštavanje o različitosti (Reporting Diversity Network 2.0), Monitoring izveštaj o govoru mržnje u Srbiji, jul 2022, dostupno na: https://www.reportingdiversity.org/wp-content/uploads/2022/07/MRHS_Serbia.pdf

55 Euronews, U Beogradu, mural ratnog zločinca Ratka Mladića podelio grad, 26. novembar 2021, dostupno na: <https://www.euronews.com/my-europe/2021/11/26/in-belgrade-a-mural-of-war-criminal-ratko-mladic-has-a-city-divided>

56 Izveštaj o negiranju genocida u Srebrenici 2022: tokom 2022. godine identifikovano je 693 činova negiranja genocida u javnom i medijskom prostoru Bosne i Hercegovine i susednih zemalja. Većina slučajeva zabeležena je u Srbiji (476), potom u Bosni i Hercegovini (176, od čega 175 u entitetu Republika Srpska), te u Crnoj Gori (27). Za više informacija videti: <https://srebrenicamemorial.org/en/news/srebrenica-genocide-denial-report-2022/97>

57 Slađana Lazić, Reevaluacija Milana Nedića i Draže Mihailovića u Srbiji, 2011, dostupno na: https://link.springer.com/chapter/10.1057/9780230347816_13

58 2018. godine, Regulatorna agencija za komunikacije Bosne i Hercegovine pokrenula je postupak protiv televizije ATV iz Republike Srpske, nakon što je ista emitovala program srpske televizije u kojem se pojavljuje osuđeni ratni zločinac Vojislav Šešelj. Za više informacija videti: <https://6yka.com/kolumne/rak-ce-proveriti-atv-zbog-emisije-u-kojoj-su-ratni-zlocinci-govorili-o-srebrenici>

Na meti gorepomenutih provladinih medija, kao i trolova i botova na društvenim mrežama, nalaze se mediji, pisci i novinari koji se oštro protive političkoj agenci zloupotrebe nedavne prošlosti u svrhu manipulacije. U tom smislu moguće je identifikovati sledeće trendove:

- **Targetiranje pisaca, novinara i drugih angažovanih pojedinaca u tabloidnim medijima bliskim vladi (u Srbiji) ili desničarskim medijima (u Bosni i Hercegovini) ili na onlajn platformama bliskim određenim političkim partijama (u Crnoj Gori).**⁵⁹
- **Targetiranje pisaca, novinara i drugih angažovanih pojedinaca na društvenim mrežama, i to ne samo od strane botova i trolova, već i od strane političara, članova njihovih porodica i njihovih podržavalaca.**⁶⁰
- **Nazivanje pisaca, novinara i drugih angažovanih pojedinaca „izdajnicima“ i „neprijateljima“ – svog naroda, svoje zemlje, ili svoje vere – a sve to u nastojanju da se izazove bes među radikalnim grupama, naročito ako su takvi pojedinci uključeni u aktivnosti pomirenja i izgradnje mira.**⁶¹

Sve u svemu, nedavna prošlost se naširoko koristi u regionu radi političke manipulacije, sejanja tenzija i podela unutar i između društava, ali i za targetiranje i klevetanje protivnika dominantnih političkih moći i njihovih narativa, uključujući pisce i novinare. Kampanje blaćenja koje pojedince prikazuju kao izdajnike i neprijatelje često rezultiraju direktnim pretnjama i ugrožavaju njihovu fizičku bezbednost i mentalno zdravlje.

Kampanje dezinformacija kao izvori nestabilnosti

Sveukupno gledano, političke manipulacije, govor mržnje i kampanje dezinformacija međusobno su povezani i imaju za cilj širenje straha i neizvesnosti među ljudima, u nastojanju da ih učine sklonijim da prihvate i slede postojeće političke aktere i njihove narative.

I javni servisi su takođe među medijima koji šire dezinformacije u regionu, kao što je to slučaj u Republici Srpskoj u Bosni i Hercegovini. Portal za proveru činjenica *Raskrinkavanje* označio je Radio Televiziju Republike Srpske (RTRS – javni servis u Republici Srpskoj) kao medij visokog rizika u smislu objavljivanja sumnjivih sadržaja. Naime, pomenuta platforma je identifikovala RTRS, zajedno s javnom novinskom agencijom Republike Srpske „Srna“, kao najplodniji izvor političkih dezinformacija u Bosni i Hercegovini.⁶²

Vojna invazija Ruske Federacije na Ukrajinu koja je započela 24. februara 2022. godine, pokazala je kako različiti međunarodni mediji utiču na širenje dezinformacija širom regiona. Uticaj ruskih medija bio je prisutan još mnogo pre invazije punog obima, pre svega kroz rad novinske agencije Sputnjik, koja ima predstavništvo u Srbiji i čiji se tekstovi bez ikakve kritičke analize prenose u medijima u Srbiji i Republici Srpskoj.⁶³ Studija o dezinformacijama Evropskog parlamenta iz 2021. godine označila je Srbiju kao „lansirnu platformu za operacije dezinformacija koje Kremlj sprovodi na zapadnom Balkanu.“⁶⁴

Uz propagandu koja se naširoko koristi u medijima, širenje dezinformacija doprinosi političkoj manipulaciji kako bi se u društvu održao *status quo*. Veoma često, naročito u predizbornim periodima, kombinacija dezinformacija i govora mržnje podstiče strah od drugih etničkih grupa, nacionalnosti ili susednih zemalja, što doprinosi etnonacionalnoj mobilizaciji i apstinenciji od glasanja.⁶⁵

Kampanje dezinformacija protiv pisaca, novinara i drugih angažovanih pojedinaca obično su prvi korak u njihovoj javnoj diskreditaciji, nakon čega slede kampanje blaćenja i targetiranja na internetu. Glavni cilj takvih aktivnosti je da se angažovani pojedinci izlože izlivu javnog besa, uglavnom na društvenim mrežama, gde se etiketiraju

u nastojanju da se pretvore u državne neprijatelje i da se tako kreira atmosfera nekažnjivosti pre bilo kakvih potencijalnih fizičkih napada na njih. Naročito je važno naglasiti da se kampanje dezinformacija u domenu aktuelnih dešavanja najčešće koriste kako bi se neko od angažovanih pojedinaca namerno uključio u polemiku; primera radi, lažno se izvesti da neko podržava jednu od strana u ratu Ruske Federacije protiv Ukrajine, što je način da se taj pojedinac izloži besu suparničke strane.

KLJUČNI NALAZI

Kada se istražuje pitanje neopravdanog ograničavanja prava na slobodu izražavanja u Bosni i Hercegovini, na Kosovu, u Crnoj Gori i u Srbiji, uočava se jasan obrazac delovanja. Ne suočavaju se, međutim, svi pisci, novinari i drugi angažovani pojedinci i grupe s takvim ograničenjima – ona se uglavnom primenjuju na one koji preispituju zvanične narative i kritikuju vlast i one na vlasti.

Sveukupno gledano, pisci su u poređenju s novinarima u manjoj meri izloženi nasilju i neopravdanom ograničavanju prava na slobodu izražavanja zbog svojih književnih dela. Naše istraživanje otkriva da je ono što izaziva reakciju vlasti ili njihovih „produženih ruku“ u vidu tabloida i desničarskih grupa na internetu uglavnom njihov javni angažman.

Zakonski okvir je uglavnom dobro osmišljen, ali se slabo primenjuje. Zabrinjava nedostatak transparentnosti vlasništva nad medijima, što je važno pitanje u ovom kontekstu jer oni segmenti medija koji šire govor mržnje ili vode kampanje dezinformacija na internetu protiv pisaca, novinara i aktivista civilnog društva često ne sadrže dostupne i konkretne informacije koje bi omogućile pozivanje na odgovornost.

Kampanje dezinformacija na internetu protiv pisaca, novinara i drugih angažovanih pojedinaca obično su prvi korak ka njihovoj javnoj diskreditaciji, nakon čega slede kampanje blaćenja i targetiranje na internetu. Glavni cilj takvih aktivnosti je da se angažovani pojedinci izlože napadu besa javnosti, uglavnom na društvenim mrežama, pri čemu se takvi pojedinci etiketiraju u nastojanju da se pretvore u državne neprijatelje i da se tako stvori atmosfera linča pre bilo kakvih potencijalnih fizičkih napada na njih. Važno je naglasiti da se slučajevi pretnji i nasilja koriste ne samo da bi se nanela šteta takvim pojedincima, već i da se pošalje poruka svim nezavisnim glasovima da će i oni doživeti isto ako se usude da se suprotstave dominantnim narativima – odnosno, drugim rečima, da se izazove autocenzura.

Još jedan fenomen prisutan u regionu je „kupovina tišine“, odnosno ono što je čuveni pisac Danilo Kiš nazvao „prijateljskom cenzurom“. U sadašnjem kontekstu, taj fenomen realizuje se kada pisci i umetnici dobijaju javna sredstva za svoj rad u zamenu za promovisanje ili barem nekritikovanje vlasti ili onih na vlasti. Intervjuisani pisci uglavnom su navodili da izdavači ne traže od pisaca da

se uzdrže od uključivanja određenih ideja u svoje knjige i to ne postavljaju kao uslov za objavljivanje. Više se radi o tome da izdavači traže od pisaca da se uzdrže od javne kritike vlasti ili dominantnih narativa kako bi osigurali sredstva za objavljivanje njihovog književnog dela.

Ukratko, uz direktne pretnje i moguće napade, obeshrabrivanje pisaca, novinara, aktivista civilnog društva i drugih angažovanih pojedinaca da javno govore postalo je dominantan trend. Obrazac delovanja je takav da se pokušava kupiti ćutanje i izazvati autocenzura kod pisca, a ako to ne uspe, pokreću se kampanje dezinformacija i blaćenja na internetu kako bi se pisac učinio metom radikalnih grupa i izložio pretnjama i nasilju. Kao rezultat takvog stanja stvari, prostor za slobodu izražavanja u regionu se smanjuje, što podjednako utiče na medije, pisce i civilno društvo.

Glavni cilj takvih aktivnosti je da se angažovani pojedinci izlože napadu besa javnosti, uglavnom na društvenim mrežama, pri čemu se takvi pojedinci etiketiraju u nastojanju da se pretvore u državne neprijatelje, te da se tako stvori atmosfera linča pre bilo kakvih potencijalnih fizičkih napada na njih.

59 Sloboda medija brz odgovor (MFRR), Partneri mreže MFRR zabrinuti zbog kampanja blaćenja usmerenih na novinare u Crnoj Gori, 28. avgust 2020, dostupno na: <https://www.mfrr.eu/mfrr-partners-raise-concerns-about-smear-campaign-directed-at-journalists-in-montenegro/>

60 U Bosni i Hercegovini, Gorica Dodik, ćerka Milorada Dodika, predsednika Republike Srpske, targetira novinare i aktiviste preko svojih naloga na društvenim mrežama.

61 Mreža za izveštavanje o različitosti 2.0, Monitoring izveštaj o govoru mržnje u Srbiji, jul 2022, dostupno na: https://www.reportingdiversity.org/wp-content/uploads/2022/07/MRHS_Serbia.pdf

62 Cvijetićanin T., i dr. (2019). Dezinformacije u onlajn sferi. Slučaj BiH. Sarajevo: Udruženje građana „Zašto ne“.

63 EU i dezinformacije, Kako se srpski Sputnjik infiltrirao u centar za dezinformacije u Bosni i Hercegovini, 14. jun 2019, dostupno na: <https://euvsdisinfo.eu/how-serbian-sputnik-infiltrated-a-disinformation-hub-in-bosnia-and-herzegovina/>

64 Evropski parlament, Mapiranje lažnih vesti i dezinformacija na Zapadnom Balkanu i identifikacija načina za efikasnu borbu s njima, februar 2021, dostupno na: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/653621/EXPO_STU\(2020\)653621_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/653621/EXPO_STU(2020)653621_EN.pdf)

65 Anida Sokol i Denisa Sarajlić, Štetni narativi tokom izbora: kampanje diskreditacije, rodni stereotipi i narativi mržnje. Opšti izbori 2022. u Bosni i Hercegovini, 2023, dostupno na: https://media.ba/sites/default/files/stetni_narativi_eng_-_web_1.pdf

From: threateningaccount <threateningaccount@proton.me>

Date: Sun, 06 Nov 2022 08:45:51 +0100

Subject: Београдски Шарли Ебдо

Господине ██████████

Као главном и одговорном уреднику дневног листа "Данас", осећам потребу да вас обавестим да се ви и ваши новинари и колумнисти налазите у смртној опасности од стране појединих крајње десно оријентисаних структура које обитавају из сенке, и ту притом не мислим на "мејнстрим" десничаре под контролом СНС-а или оне десничаре који су вас недавно пресрели на улици код фонтане на Славији приликом давања интервјуа за хрватски одељак Н1. Ти људи су махом бенигни, и најгора ствар коју би од њих добили је наношење лакших телесних повреда.

Елем, имајући у виду растуће тензије на окупираној територији Аутономне Покрајине Косова и Метохије, ви и ваше колеге из Н1 и Нова С сте се начином на који извештавате јавност под плаштом "објективног и непристрасног информисања", јасно и отворено ставили на страну албанских сепаратиста, подржавајући Аљбина Куртија и остале сепаратисте албанске националности из Општина Прешево и Бујановац о којима говорите у суперлативима, а понајвише ваша колумнисткиња ██████████ за коју се стиче утисак да то ради страствено да не напоменем и вређање српског становништва из Републике Српске које називате "геноцидним народом", а саму Републику Српску геноцидном творевином". Србе у Црној Гори називате крзубим четницима, а Србе православне вероисповести који су организовали литије уочи такозваног "Еуропрајда" називали "православним талибанима". То су радили колумнисти којима дајете медијски простор од којих су у вређању свега српског најекстремнији горепоменути индивидуа, затим ██████████

и остали колумнисти који не пишу за Данас попут ██████████ и радијског водитеља ██████████ који су ваши истомишљеници вредни помена. Стављајући се тако на страну непријатеља српског народа, ви (уредништво Данаса) сте себи лупили етикету домаћих издајника на које већина срба неће гледати са одушевљењем. И не, ово није шешељевско-радикалска реторика, њихово време је одавно прошло. Из сенке обитава нова генерација српских националиста која не непоткупљива, некорумпирана и надасве часна. Дobar део неименованих десно оријентисаних заједница нису повезани ни са једном десничарском организацијом из Србије и Европе, што их чини невидљивим за органе реда и обавештајне службе, јер су по природи децентрализоване.

Ви ћете и даље наставити са вашим начином рада и уређивачком политиком, и никакве претње смрћу од стране анонимних појединаца вас неће спречити да објективно извештавате грађане о актуелним дешавањима у Србији, региону и свету, јер сте храбри новинари који не посустају под претњама и знате како да се опходите са индивидуама које вам прете јер сте жртве прогона од самог оснивања.

Само, када једног јутра будете кренули на посао упутивши се ка вашој редакцији, и док себи правите јутарњу кафицу, и док оншалантно ћаскате са вашим колегама о вашим породицама, спорту, времену, или пак неком трачу, и када наједном салво метака крене да ломи прозоре и рикшетира изнад ваших глава кренуће одмотавање у вашим главама где ћете се сетити свега, од ваших првих корака, поласка у први разред основне, првог пољупца, првог секса, прве плате, венчања, рађања ваше деце, па све до ових речи које се налазе у овом мејлу које ће бити последња ствар коју ћете видети пре него што ће неки метак проћи кроз ваше лобање и послати вас у лимбо. А потенцијални починиоци никада неће изаћи пред лице правде, јер и они неће преживети тако што ће сами себи пресудити или пак погинути у размени ватре са органима реда.

U novembru 2022. godine, urednik dnevnih novina Danas primio je preteću imejl poruku u kojoj se upoređuju zaposleni Danas-a i ubijeni novinari francuskog satiričnog lista Šarli Ebdó.

UĆUTKIVANJE PISACA: IZVORI CENZURE I AUTOCENZURE

Ovaj izveštaj zasniva se na 20 intervjua obavljenih u martu i aprilu 2023. godine s piscima, kolumnistima, univerzitetskim profesorima i intelektualcima iz Bosne i Hercegovine, s Kosova, iz Crne Gore i iz Srbije. Učestvovalo je 7 žena i 13 muškaraca.

Rodna neravnoteža koja je vidljiva u našem uzorku intervjuisanih na mnogo načina je odraz strukturnih barijera s kojima se žene suočavaju u vođenju karijera vezanih za pisanje na Zapadnom Balkanu. U javnoj sferi ima mnogo više muškaraca nego žena. Osim toga, književnice se nesrazmjerno više susreću sa specifičnim kršenjima prava po osnovu svog pola, gde su anonimne uvrede kojima su izložene na internetu prepune seksizma i najčešće uključuju kritike njihovog fizičkog izgleda i doksing kao praksu kroz koju se otkrivaju detalji iz njihovog privatnog života, što je uznemirujuće i ima za cilj da se književnice učutkaju.⁶⁶

Cenzura i autocenzura su rasprostranjene prakse u postjugoslovenskim društvima. To je naročito vidljivo u sadržajima koji se objavljuju u štampanim i onlajn medijima, kao i u javnim nastupima javnih ličnosti, poput pisaca, intelektualaca, stručnjaka iz različitih oblasti, kolumnista i opozicionih političara. Kao rezultat toga, raznovrsnost stavova, perspektiva i mišljenja dostupnih u javnoj sferi tokom vremena je postala ograničena.

Nedostatak pravne zaštite je obeshrabrujuća prepreka. Mnogi intelektualci i stručnjaci ne žele da javno govore ili pišu iz straha da bi na taj način postali meta provladinih aktivista, njihovih trolova i publike.

66 UNESCO, Bezbednost novinarki, dostupno na: <https://www.unesco.org/en/safety-journalists/safety-women-journalists>

Ispitanici su identifikovali sledeće izvore cenzure i autocenzure i načine na koje se glasovi guše, a prostor u medijima i javnoj sferi smanjuje:

- **Različite pretnje – verbalne i fizičke – koje ugrožavaju bezbednost.**
- **Gubitak prihoda – u slučaju da njihovo pisanje nije u skladu s politikom medija za koje rade.**
- **Napadi (kampanje blaćenja, uznemiravanje, zlostavljanje) od strane botova na platformama društvenih mreža i aktivista političkih stranaka.**
- **Strah od osude i nerazumevanja kod publike.**
- **Etiketiranje pisaca i kolumnista kao izdajnika sopstvene nacije i države ako pišu protiv vlasti.**
- **Medijski linč, uglavnom pokrenut na društvenim mrežama. Napisani tekstovi predstavljaju se selektivno, često i u izmenjenom obliku, što rezultira potpuno drugim značenjem.**
- **Širenje govora mržnje – pretnje koje pisci dobijaju na društvenim mrežama, uključujući direktne poruke, te javne komentare ispod objava ili tvitova.**
- **Pisci izbegavaju da pišu o određenim temama – verskim, nacionalnim i ratnim dešavanjima, jer znaju da bi na taj način mogli postati meta.**
- **Etiketiranje medija i pisaca kao „stranih plaćenika“, odnosno plaćenika stranih ambasada, u prvom redu britanskih i američkih.**⁶⁷
- **Ukidanje finansijske podrške medijima iz javnih sredstava.**
- **Nepoverenje u rad pravosudnih organa.**
- **Ohrabivanje počinitelja stigmatizujućim izjavama javnih funkcionera.**
- **Veliki broj anonimnih i politički profilisanih portala koji targetiraju pisce.**
- **Nedostatak regulacije onlajn sfere koji omogućava širenje nasilja bez ikakvih posledica.**
- **Diskreditacija pisaca u tabloidima i provladinim medijima, širenje laži o njihovom privatnom i javnom životu.**
- **Neefikasni i nedovoljni mehanizmi zaštite i institucionalne podrške, koji utiču na načine pisanja i izveštavanja.**

Pisci iz Bosne i Hercegovine, s Kosova, iz Crne Gore i iz Srbije identifikovali su sve gorenavedene razloge kao načine koji se koriste da se učutkaju oni koji se usuđuju da govore protiv dominantnih narativa. Pisci su često izloženi cenzuri od strane vlasnika medija ili urednika koji odbijaju da objave tekstove koji bi mogli stvoriti probleme i izazvati bes javnosti.

DIREKTNI NAPADI, POLITIČKI PRITISAK I PRETNJE

Verbalne pretnje i fizički napadi na pisce, novinare, kolumniste i angažovane intelektualce učestala su pojava u regionu. Iako je sloboda izražavanja zagarantovana ustavima Bosne i Hercegovine, Kosova, Crne Gore i Srbije, većina medijskih kuća je pod direktnim i indirektnim oblicima domaće političke kontrole, što utiče na objavljeni sadržaj i rezultira otvorenom podrškom određenim političkim strankama, selektivnim predstavljanjem političkih događaja, kao i nejednakim tretmanom aktera u političkoj sferi.

Pisci rade u sve više toksičnoj i zagušljivoj atmosferi, što ima ozbiljne posledice po slobodu izražavanja. Novinari koji su navodno bliski određenim političkim partijama pretvorili su se u njihove glasnogovornike. S druge strane, oni koji ne žele da im bilo ko ograničava pisanje suočavaju se s brojnim problemima uključujući egzistencijalne, pri čemu rade pod pritiskom i izloženi su različitim verbalnim pretnjama i uvredama.

Tokom intervjuja, ispitanici su podelili lična iskustva, kao i iskustva svojih kolega. Objasnili su da su najveći broj pretnji dobili na društvenim mrežama. Takve pretnje su se uglavnom sastojale od anonimnih poruka, praćenih opisom načina na koje će biti povređeni ili ubijeni, ili uobičajenim repertoarom uvreda i nazivanja pogrdnim imenima poput izdajnika, plaćenika stranih ambasada, nepatriota ili rušitelja države.

Ispitanici naglašavaju kako politički lideri i javni funkcioneri često kontaktiraju urednike medija u vezi sa sadržajem koji su objavili – ponekad preko posrednika, ponekad direktnim pozivom – u nastojanju da se direktno umešaju u uređivačku politiku i podstaknu cenzuru. Govor mržnje i kampanje blaćenja pisaca i novinara obično počinju na društvenim mrežama. Kako se navodi, u takve kampanje uključeni su i politički lideri i javni funkcioneri, njihovi savetnici i razne javne ličnosti koje su bliske određenim političkim partijama. Uznemiravanje i pretnje na internetu su česte i obično ne rezultiraju istragama, zbog čega se pisci osećaju izuzetno nebezbedno.

Neki ispitanici naglasili su da pretnje piscima uglavnom proističu iz konteksta u vezi s njihovim javnim nastupima i kolumnama, pre nego što je to slučaj s njihovim književnim stvaralaštvom.

Pisac iz Srbije Bojan Krivokapić kaže: „Međutim, mislim da je književnost, naročito novija, *do te mere marginalizovana da ne predstavlja potencijalnu opasnost po dominantnu ideologiju. Govorim o onoj vrsti književnosti koja ne pripada domenu dominantne ideologije.*“

Lejla Kalamujić, nagrađivana književnica iz Bosne i Hercegovine, ima sličan stav kada kaže da veruje kako ljudi prate javni angažman i nastupe pisaca više nego što čitaju njihove knjige. „*Vjerujem da su pisci više izloženi pritisku zbog svog društvenog angažmana nego zbog svojih književnih djela. Mislim da su pisci više pod pritiskom ako nešto objave u formi kolumne ili intervjuja, nego ako taj isti sadržaj objave u formi romana, poezije, drame. Ipak, postoje i izuzeci. Nedavno se desilo da su režiserka Selma Spahić i Narodno pozorište Sarajeva 'napadnuti' zbog sadržaja pozorišne predstave 'Idiot' – odnosno adaptacije toga teksta.*“⁶⁸

Profesor, aktivista i pisac Igor Štiks, koji živi i radi u Beogradu, u vreme nastanka ovog teksta naveo je sledeće: „*Knjige više nemaju onaj uticaj koji su imale u prošlosti. Publika više nije književna publika, već opšta publika i publika okrenuta ka medijima. U tom kontekstu, publicistički rad pisaca problematičniji je od njihovih književnih tekstova i knjiga.*“

Intervjui s angažovanim piscima, profesorima, intelektualcima i kolumnistima otkrivaju sledeće najčešće vrste direktnih napada koji se koriste s ciljem njihovog učutkivanja:

- **Javno klevetanje pisaca, između ostalog, kroz izdvajanje rečenica iz njihovih tekstova i korišćenje tih rečenica izvan konteksta.**
- **Objavlivanje detalja iz njihovih privatnih života na internetu i u provladinim tabloidima.**
- **Nazivanje pogrdnim imenima.**
- **Zlonamerne tužbe političara ili javnih funkcionera uz optužbe da svojim člancima, kolumnama i sl. narušavaju njihovu reputaciju.**
- **Anonimne pretnje direktnim porukama na društvenim mrežama.**

Sveukupno gledano, u celom regionu prevladava nepoverenje u policiju i pravosudni sistem, što pisce i novinare odvrća od prijavljivanja napada i pretnji. Sudski postupci u krivičnim i građanskim predmetima i dalje su spori. Veliki broj zaostalih predmeta ima odvrćajući efekat kad je reč o prijavljivanju krivičnih dela. Kada predmeti stignu do sudova, postupci su sistematski dugi, a optužbe protiv počinitelja su minimalne.⁶⁹ Nekažnjivost i dalje postoji, što podstiče dalje pretnje i napade. Selvedin Avdić je urednik i novinar časopisa Žurnal u Sarajevu. Takođe je i pisac, čije su knjige prevedene na nekoliko jezika i pretvorene u predstave. „*Radim u onlajn časopisu Žurnal i naš tim je pod stalnim pritiskom. Bilo je svega – od pretnji, fizičkih napada i pokušaja diskreditacije, do tužbi, koje su trenutno najčešće. Zbog navoda u jednom tekstu, dobili smo nekoliko tužbi, o kojima se odlučuje na različitim sudovima. Neke od njih imaju potpuno nerealne zahteve za naknadu štete, a neke su komične u svojim objašnjenjima psihičke patnje koju smo prouzrokovali. Medijski stručnjaci koje smo konsultovali okarakterisali su veći broj ovih tužbi kao klasične primere strateških tužbi protiv učešća javnosti. Najveći broj tužbi dolazi od političara ili njima bliskih tajkuna. Tužbe 'običnih' građana vrlo su retke.*“

Književnica, pesnikinja i kolumnistkinja Ferida Duraković naglašava da su nacionalne podele vrlo dominantne u bosanskom društvu te da utiču i na PEN centar Bosne i Hercegovine. Ferida je bila među osnivačima Centra, uspostavljenog tokom rata 1992. „*Po završetku rata u Bosni i Hercegovini krenuli su politički pritisci na PEN centar. Tražili su od nas da postanemo Bošnjački PEN centar. Tome se usprotivio Međunarodni PEN centar (čini mi se da je to bilo 1999. godine) iskazanim stavom da će prihvatiti samo multinacionalni PEN centar u Bosni i Hercegovini. Bilo je pritisaka i da se formira podružnica PEN centra u Bosni i Hercegovini u Republici Srpskoj... Navedeni politički pritisci započeli su s ideološkim podjelama i nejedinstvom članova PEN centra u Bosni i Hercegovini, kao i s pojedinačnim sukobima unutar članstva uzrokovanim različitim političkim stavovima, ali i zbog želje da se PEN centar stavi pod političku kontrolu vladajuće stranke. Bilo je teško oduprijeti se tim pritiscima.*“

Glavni urednik i direktor Izdavačke kuće Arhipelag u Srbiji i potpredsednik Srpskog PEN centra Gojko Božović prepoznaje nekoliko vrsta direktnih pritisaka na književnike u njegovoj zemlji:

⁶⁷ Saopštenja i aktivnosti britanskih i američkih ambasada u regionu generišu negativne komentare podržavalaca nacionalističkih politika, koji veruju da te ambasade zastupaju tzv. prozapadne vrednosti i uništavaju „tradiciju“. Naročito se u tom smislu osuđuje podrška britanskih i američkih ambasada pravima LGBTI osoba i progonjenim novinarima, koji se smatraju izdajnicima.

⁶⁸ Selma Spahić je pozorišna režiserka koja je režirala predstavu *Idiot*, adaptaciju romana Dostojevskog, koja je premijerno izvedena u februaru 2023. Spahić kroz predstavu kritikuje aktuelnu rusku vlast i rat Ruske Federacije protiv Ukrajine. Ruska ambasada u Bosni i Hercegovini objavila je saopštenje u kom kritikuje predstavu kao loše uradenu i antirusku.

⁶⁹ OHCHR, bezbednost novinara i pristup informacijama u Bosni i Hercegovini, 2022, dostupno na: <https://bosniaherzegovina.un.org/sites/default/files/2022-09/Report%20-%20Safety%20of%20journalists%20and%20access%20to%20information%20in%20Bosnia%20and%20Herzegovina%20-%20ENG.pdf>. Sloboda medija i bezbednost novinara u Srbiji – Izveštaj misije Sloboda medija brz odgovor, 26. april 2021, dostupno na: <https://www.article19.org/wp-content/uploads/2021/04/MFRS-Serbia-mission-report.pdf>; Radna grupa Saveta za ljudska prava za Univerzalni periodični izveštaj, 43. sesija 1-12. maj 2023, Crna Gora, Kompilacija informacija koju je pripremila Kancelarija visokog komesara Ujedinjenih nacija za ljudska prava, dostupno na: <https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/upr/me-index>; ECPMF, Politički pritisci na novinare rizik po napredak medijskih sloboda na Kosovu, 17. novembar 2022, dostupno na: <https://www.ecpmf.eu/political-pressure-on-journalists-risks-undermining-media-freedom-progress-in-kosovo/>

- **Negiranje društvenog i umetničkog priznanja.**
- **Uskraćivanje ili ograničavanje finansiranja projekata.**
- **Negiranje ili ograničavanje medijskih platformi.**
- **Kampanje blaćenja u provladinim tabloidima.**
- **Nedostatak političke volje da se istraže pretnje.**

Pisac, novinar i kolumnista iz Crne Gore Đorđe Šćepović govorio je o svom ličnom iskustvu, kao i iskustvu kolega s posla: „*Radim kao autor televizijske emisije i kolumnista na Gradskoj televiziji u Podgorici, tako da sam u dobroj poziciji da govorim o pritiscima i prijetnjama. Još od svog osnivanja, Gradska televizija izložena je stalnim prijetnjama i pritiscima. Prijetnje su dolazile i od premijera Dritana Abazovića, koji je prijetio da Gradska televizija neće nastaviti s radom. Priječeno je i novinarima. Protiv nekoliko njih podnešene su krivične prijave čiji je cilj bio zastrašivanje i cenzura. Jasno je da je ohrabrenje za svaku prijetnju došlo kroz izjave najviših vladinih predstavnika. Institucije u Crnoj Gori nijesu učinile ništa, jer su pod potpunom kontrolom trenutnog režima.*“

Aleksandar Radoman je profesor na Fakultetu za crnogorski jezik i književnost i kolumnista. Objasnio je da je često meta govora mržnje. „*Kao kolumnista crnogorskih portala često sam izložen negativnim komentarima u medijima i na društvenim mrežama. Uglavnom se radi o istoj grupi ljudi koji su desničari, a njihova politička aktivnost sastoji se od promocije ksenofobije, kulturrasizma, islamofobije itd. Upravo tim temama se često i bavim u tekstovima koje objavljujem.*“

Profesorka na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu Aleksandra Krstić objašnjava da novinari i urednici ponekad odučuju da izmene svoje izveštavanje kao rezultat pretnji, uvreda i zastrašivanja. Radi se o tome da ne žele da budu izloženi napadima u situaciji u kojoj su postojeći mehanizmi zaštite i institucionalne podrške slabo razvijeni.

Urednik izdavačke kuće iz Beograda navodi da je potrebno napraviti razliku između pisaca koji su društveno angažovani i onih koji to nisu. „*Mislim da je neophodno ukazati na to da postoji razlika između pisaca i aktivista ili kolumnista, novinara koji su istovremeno i pisci, te televizijskih komentatora i voditelja televizijskih emisija koji su i pisci. Govorim o ljudima koji nisu samo pisci, već su angažovani i kroz druge domene javnog rada. Postoji jedan nivo otpora prema javnim ličnostima koje intenzivno rade u medijima. Sve zavisi od količine i moći javnog uticaja. Medijska scena je podeljena, a svaka strana ima svoje medije.*“

Neki od ispitanika ukazali su na još jednu značajnu vrstu pritiska: nemogućnost promocije svojih novih knjiga. Po njihovim navodima, kulturni centri, biblioteke i druge kuće suzdržavaju se od organizovanja promocija knjiga jer se plaše da bi stavovi nezavisnih pisaca mogli izazvati velike podele u javnoj sferi. Književnik i novinar iz Srbije Marko Vidojković navodi da je nemoguće da jedna otvorena nezavisna ličnost poput njega da intervju za popularni medij. Takvi pisci promovišu svoje knjige na društvenim mrežama, što umanjuje njihovu sposobnost da unovče svoj rad.

GOVOR MRŽNJE I KAMPANJE BLAĆENJA

Pisac i novinar Marko Vidojković otišao je iz Srbije u februaru 2023. godine zbog zabrinutosti za ličnu bezbednost i bezbednost svoje porodice. Pretnje smrću pojačale su se nakon objavljivanja njegovog bestseler romana *Đubre*, u septembru 2020. Vidojković je prijavio da je primio preko 50 pretnji smrću tokom 2021. i 2022. godine, koje su dovele do svega dva sudska postupka i osuđujuće presude. Autor prepoznat po svom kritičkom stavu prema srpskim vlastima navodi kako je u više navrata bio na udaru kampanja blaćenja pokrenutih od strane političara iz vladajuće stranke u Srbiji, uključujući predsednika Srbije Aleksandra Vučića i premijerku Anu Brnabić, uz redovne kampanje blaćenja u provladinim glasilima. Stalne pretnje Vidojkoviću kulminirale su u jeku napada na pisce i novinare u Srbiji, orkestriranih od strane državnih i nedržavnih aktera, s ciljem da se uguši njihov rad i kritičko izvještavanje. „*Primio sam veliki broj pretnji i uvreda. Ovom prilikom ću govoriti samo o onima iz protekle tri godine – od pokretanja protesta 'Jedan od pet miliona', gde sam imao javna obraćanja u dvadesetak gradova.*⁷⁰ *U to vreme, bio sam jedan od voditelja TV emisije 'Dobar, loš, zao' zajedno s kolegom Nenadom Kulačinom, a pisao sam i kolumne za internet portal iz Banjaluke, pod nazivom BUKA*“, naveo je Vidojković.

„*Počelo je 2019. Svaka sitnica i svaki detalj su dovodili do reakcija i napada na mene. U jednoj od epizoda podkasta 'Dobar, loš, zao' rekao sam u šali da nisu doktori nauka i intelektualci (s izuzetkom Vojislava Šešelja) odlazili na ratište, već obični ljudi. Tabloid Srpski telegraf objavio je da sam time uvredio srpske ratne veterane. Novinari te medijske kuće pozvali su osuđene ratne zločince da prokomentarišu moju izjavu. U to vreme, bio sam voditelj emisije na TV Šabac. Radi se o lokalnoj televiziji koja nema veliku gledanost. Na protestu u Beogradu, govorio sam o pravnom sistemu, a svi su me napadali*

preko mejstrim medija. Napadima se priključio i predsednik Aleksandar Vučić. On je izjavio da sam tek prošao pored Pravnog fakulteta, moguće u nameri da pojedem burger. Kada je shvatio da sam pravnik, rekao je da sam bio mnogo lošiji student od njega. Od trenutka kada me predsednik Vučić lično spomenuo, situacija se drastično pogoršala.“

Veran Matić se prisetio incidenta s piscem Draganom Velikićem, koji je doživeo kampanju blaćenja od strane provladinih tabloida. Njegov sin, inače lekar u Austriji, lažno je optužen za trovanje svojih kolega. Tabloidi su iskoristili priču protiv Dragana Velikića. Nakon što mu je sin oslobođen optužbi, Velikić je nameravao da tuži tabloide, ali je odustao od toga shvativši da bi sudski troškovi bili previsoki i da bi postupak bio dug i neizvestan.

Po rečima Igora Štiksa, pisci postaju mete govora mržnje ako dovedu u pitanje neku od sledećih tema ili sve njih: nacionalni mitovi, događaji iz nedavne prošlosti i ljudi na vlasti. „*Glavni cilj targetiranja ljudi govorom mržnje i napada na ličnost je depersonalizacija aktivnih pojedinaca, kako bi se nasilje nad njima normalizovalo.*“

Selvedin Avdić iz časopisa *Žurnal* iz Bosne i Hercegovine česta je meta novinara provladinih tabloida i autora na društvenim mrežama koji se ne slažu sa *Žurnalovim* sadržajem i uređivačkom politikom. „*Plašim se da ponavljam iste stvari i pišem iste tekstove decenijama. Uvijek su me napadali, proglašavali me agentom Soroševe fondacije, izdajnikom, dok me trenutno nazivaju pripadnikom udruženog zločinačkog poduhvata. Kampanje protiv mene prethodno su pokretali časopis Ljiljan i Dnevni avaz. U novije vrijeme, novinari časopisa Stav i Saff takođe su započeli kampanje usmjerene protiv mene. Ljudi bliski određenim partijskim centrima vrijeđaju me na društvenim mrežama. Ne mislim da me napadaju zbog sadržaja knjiga koje sam napisao, iako i one sadrže društvenu kritiku. Pretpostavljam da ih nisu ni pročitali.*“ Časopisi *Stav* i *Saff* su bošnjački nacionalistički mediji bliski desničarskim bošnjačkim partijama, s rutinskom praksom pokretanja kampanja blaćenja protiv onih koji imaju drugačije stavove. Oba časopisa imaju značajan broj pratilaca, tako da se kampanje blaćenja prenose i na društvene mreže.

Profesor i kolumnista Aleksandar Radoman iz Crne Gore naveo je primer političara i javnih funkcionera koji targetiraju pisce. „*Premijer Dritan Abazović spomenuo je Crnogorski PEN centar u Skupštini Crne Gore u negativnom kontekstu. Tom prilikom, pokazao je sliku pisca Milorada Popovića i doveo ga u vezu s kriminalnim miljeom, optužujući ga za ekstremizam i podjele u društvu. Za takve optužbe nije iznio nikakve dokaze. Štoviše, Abazović je stigmatizovao i pisca Andreja Nikolaidisa i izjavio da ima 'nešto fašističko u njemu.'*“ Đorđe Šćepović takođe se priseća istog incidenta. „*Abazović je potom naveo imena novinara i pisaca koji su neposlušni i nijesu pod njegovom kontrolom.*“

Marko Vidojković objašnjava kako je u drugoj polovini 2020. napustio TV Šabac i započeo s radom na portalu Nova RS. „*U to vreme objavljen je moj roman Đubre. U njemu, pišem o režimu i ovim užasnim vremenima. Nakon toga, napadi su intenzivirani. Nazivali su nas užasnim imenima – tajkunskim pudlicama i slično.*“ Vidojković naglašava da niko u medijskoj kompaniji *United Media*, matičnoj kompaniji portala Nova RS, nije vršio pritisak na njega i Nenada Kulačina u vezi sa sadržajem emisije i gostima koje su pozivali. „*U novembru 2020, počeli smo s emitovanjem podkasta 'Dobar, loš, zao' na televiziji i to je dovelo do napada režimskih medija zbog svega što smo objavljivali – bukvalno svake sitnice. Na proleće 2021, moj roman je prodat u tiražu od 20.000 primeraka. A moja supruga i ja bili smo žrtve napada od strane tabloida Objektiv.*“ Vidojković i njegova supruga tužili su provladin tabloid *Objektiv* i dobili odštetu pred sudom ali nisu bili zadovoljni iznosom, pa su uložili žalbu na presudu. „*To je imalo veliki uticaj na moju suprugu i mene. Bila je to prvi put da je i ona direktno napadnuta. U junu 2021, napadi su eskalirali. Presuda zločincu Ratku Mladiću je potvrđena, što smo podržali u emisiji. Dobio sam poruku na Instagramu – 'Znam gde živiš, zaklaću te i iseći na komade'. Reagovali su OEBS, Reporteri bez granica, Srpski PEN centar, ali događaj je označio početak otvorenog lova na mene. Aleksandar Šapić uputio je javnu pretnju meni i Nenadu Kulačinu. Izjavio je da bi nam iščupao srca ako bi nas sreo, i to zbog nečega što čak nismo ni rekli. Izjavio je to gostujući na televiziji Pink. Radi se o televiziji s nacionalnom frekvencijom. Podneli smo krivičnu prijavu protiv Šapića, ali ju je tužilaštvo odmah odbacilo, navodeći da to nije bilo ozbiljno, te da je rečeno u kondicionalu i da se radilo samo o šali. Nakon toga, Šapić je podneo tri prijave zbog podkasta 'Dobar, loš, zao' i sadržaja naših kolumni – dve protiv Nenada Kulačina i mene i jednu samo protiv mene. Dve prijave potiču iz vremena kada je postao potpredsednik SNS-a, a jedna iz vremena kada je postao gradonačelnik Beograda. Radi se o čoveku koji zloupotrebljava položaj da generiše sukobe s novinarima i aktivistima.*“

Aleksandar Šapić nije jedini političar koji je pretio Marku Vidojkoviću. „*Bivši ministar unutrašnjih poslova Srbije Aleksandar Vulin pretio mi je na televiziji Pink i drugim prorežimskim medijima, i to hapšenjem zbog kritikovanja vlasti, uz stav da sam zaslužio svaku pretnju koju sam dobio. Premijerka Ana Brnabić napisala je otvoreno pismo protiv mene. Od septembra 2021, naš podkast je prestao da se emituje na televiziji. Pritisak na kompaniju United Media bio je ogroman. Rekli su nam da naša emisija nije u skladu s novim programskim konceptom. Sada, TV produkcija snima našu emisiju, a mi je emitujemo na portalu i YouTube kanalu. Našli smo se u ulozi gerilske TV emisije, i to je jedini način da kažemo šta mislimo. Napadi nisu prestali, postali su još intenzivniji.*“ Zbog uverenja da je život Marka Vidojkovića bio ozbiljno ugrožen, Međunarodni PEN centar pomogao je u njegovoj hitnoj evakuaciji i preseljenju 2023. godine.

⁷⁰ „Jedan od pet miliona“ je udruženje koje je organizovalo antivladine proteste u Srbiji 2020. godine.

VERBALNI NAPADI I ONLAJN PRETNJE: OKIDAČ ZA FIZIČKO NASILJE?

Verbalni napadi na pisce i novinare česta su pojava u Bosni i Hercegovini, na Kosovu, u Crnoj Gori i u Srbiji, naročito oni u onlajn domenu. Iako se fizički napadi dešavaju retko, oni koji su izloženi verbalnim pretnjama, uznemiravanju i zastrašivanju žive u konstantnom strahu da može doći do eskalacije nasilja.

Profesorica na Filozofskom fakultetu u Sarajevu Andrea Lešić-Thomas navodi da onlajn uznemiravanje i kampanje blaćenja takođe predstavljaju ozbiljno nasilje i da se njihov uticaj ne sme svoditi tek na puku mogućnost fizičke eskalacije. Mete takvih ponašanja često mogu imati osećaj skoro ekvivalentan onome koji bi imali u slučaju fizičkog napada, a psihološki efekti traju dugo.

Govoreći o onima koji se nazivaju „izdajnicima“ ili „stranim agentima“, Selvedin Avdić kaže: „*Ima nervoznih ljudi. Posljednja dešavanja u Banjaluci, kada su novinari i aktivisti napadnuti, a prostorije nevladinih organizacija demolirane, pokazuju nam da će situacija postati još složenija.*⁷¹ *Najava novih, restriktivnih zakona u oblasti medija i nevladinih organizacija u Republici Srpskoj dovešće do toga da se učutkaju svi glasovi koji kritikuju vladu i režim.*“

Članica Crnogorskog PEN centra Sanja Orlandić ukazuje na problem nasilja u javnom prostoru. „*Uznemiravanje na društvenim mrežama i pristrasnim medijima poprima razmjere ekstremno velikog problema. Autori brojnih mim stranica koji pokreću takve kampanje su pod zaštitom političkih partija. Iako šire govor mržnje, autori takvih stranica su zaštićeni – nema nikakvih sankcija za njih i nema adekvatne reakcije nadležnih državnih organa.*“

Pisac iz Srbije Bojan Krivokapić tvrdi da se ozbiljnost onlajn nasilja često potcenjuje. „*Kampanje na društvenim mrežama mogu biti mnogo opasnije nego što mislimo. Jedna od njihovih posledica može biti fizičko nasilje. S druge strane, tu su i posledice po psihičko stanje osobe koja je napadnuta.*“

Veran Matić navodi: „*Osim ubistava novinara u nedavnoj prošlosti, imali smo i pokušaj ubistva Dejana Anastasijevića, novinara nedeljnika Vreme. Postavili su mu bombu pod prozor jer je istraživao ratne zločine i bio svedok u Hagu. Nedavno, kuća jednog novinara je zapaljena, a nešto pre toga pretučen je njegov urednik. Sasvim je jasno da postoji veza između pretnji u medijima i na društvenim mrežama s jedne, odnosno nasilja s druge strane.*“

Ferida Duraković dodaje: „*Sve ove kampanje imaju direktan materijalni uticaj na napadnute pisce. Svi znamo, naročito mi koji živimo u ovim društvima, da ovakva vrsta verbalnog nasilja lako prerasta u fizičko nasilje. Osuda govora mržnje i zakonsko sankcionisanje govora mržnje bili bi vrlo važni koraci u prevenciji mogućeg nasilja.*“

SOCIO-EKONOMSKI FAKTORI KOJI GUŠE SLOBODU IZRAŽAVANJA

Svi pisci i eksperti intervjuisani za svrhe ovog izveštaja tvrde da pisci ne mogu živeti isključivo od pisanja knjiga, već su prinuđeni da preuzmu i druge uloge kako bi sastavili kraj s krajem. Pisici obično rade za nekoliko medijskih kuća istovremeno. Kako se mnogi mediji suočavaju s finansijskim problemima, kolumnisti su redovno nedovoljno plaćeni. Nedostatak adekvatne novčane naknade za rad, uz neregularnost primanja honorara, znači da je uticaj gorepomenutih pretnji još pogubniji i da nesrazmerno utiče na sposobnost autora da nastave da pišu.

Igor Štiks potvrđuje da su pisci i kolumnisti u teškom socio-ekonomskom položaju. „*Pisici danas više nisu samo pisci. Većina njih radi i druge poslove u javnoj sferi kako bi preživeli, a uglavnom je u pitanju pisanje kolumni za veb portale. Socio-ekonomski status dobija na značaju upravo na ovom mestu, jer početak javnog angažmana pisaca obično znači i početak targetiranja nasiljem ukoliko ugroze određene dominantne ideološke pozicije i/ili privatne interese u svojim društvima.*“

Ferida Duraković kaže da su književnici u naročito nepovoljnom položaju. „*Kao pjesnikinja plaćam visoku cijenu za svoju slobodu. Shvatila sam (možda malo prekasno) da umjetnici služe političkoj polarizaciji a ne afirmaciji svojih zemalja još u vrijeme bivše Jugoslavije, a onda i tokom rata, a naročito nakon rata.*“ Ferida ističe da piše novinske članke, eseje i kolumne, knjige poezije i proze. Trenutno piše kolumnu za jedan onlajn portal. „*Niko nije mijenjao moj sadržaj, niti me sprečavao da objavim određeni sadržaj. Dešavalo se da ne žele da objave moje eseje ili kolumne, ali bih u tim situacijama pronašla drugi medij koji će ih objaviti, vrlo sam uporna osoba.*“

Lejla Kalamujić ne radi kao kolumnistkinja i ne piše za medije. Ona veruje da je najveći problem u domaćoj književnosti za većinu pisaca u tome što ne mogu da prežive od svog književnog rada. „*Pisici imaju i druge poslove ili su uključeni u različite projekte izvan zemlje. U proteklih nekoliko godina, i sama sam provela dosta vremena na različitim rezidencijalnim programima koje finansira EU. U Bosni i Hercegovini je nemoguće podmiriti troškove života od bavljenja književnim radom. Mislim da su oni autori koji pišu za novine ili portale pod najvećim pritiskom. Oni su ti koji su vjerovatno izloženi različitim ucjenama, odbijanju saradnje, problemima s honorarom.*“

Selvedin Avdić kaže da je situacija u Bosni i Hercegovini ekstremno složena i da ljudi koji žive negde drugde ne bi mogli da razumeju takvu sliku stvari. „*Ponekad mi se čini da čak ni dobronamjerni ljudi ne razumiju ono što se dešava u Bosni i Hercegovini. Većina ljudi gleda na stvari crno ili bijelo. Neki pisci u Bosni i Hercegovini koji su vrlo bliski političkim strukturama proglašeni su disidentima i kritičarima društva u drugim zemljama. Puno je licemjerja, laži i zloupotreba.*“

Predsednik PEN centra na Kosovu Ibrahim Berisha kaže da državne institucije na Kosovu ne izdvajaju dovoljno sredstava za kulturu, objašnjavajući da pisci obično žive u nezavidnim finansijskim uslovima. „*Društveni položaj pisaca je veoma loš. Neki pisci i članovi PEN centra imaju mesečnu penziju od 100 eura. Govorim o ljudima koji su radili kao pisci i novinari 40 godina.*“

71 RFE/RL, Aktivisti za ljudska prava napadnuti nakon zabrane LGBT događaja, 19. mart 2023, dostupno na: <https://www.rferl.org/a/bosnia-rights-activist-injured-banja-luka-lgbt-ban/32325055.html>

ODVRAĆANJE OD JAVNOG ANGAŽMANA: TERANJE U AUTOCENZURU

Skoro svi pisci i eksperti s kojima smo razgovarali složili su se da izazovna medijska i politička situacija u Bosni i Hercegovini, na Kosovu, u Crnoj Gori i u Srbiji snažno utiče na rad pisaca i kolumnista.

Angažovani pisci su svesni da su njihove aktivnosti vidljive svima, kao i da je dovoljna jedna neprecizno formulisana rečenica da pokrene uznemiravanje, pretnje i zastrašivanje. Pisci koji se fokusiraju na pitanja vezana za politiku, ratove, ratne zločine, korupciju, socijalnu nepravdu i nejednakost, te ljudska i manjinska prava, navode da su izloženi medijskom blaćenju, onlajn zlostavljanju i opasnim, upornim lažima i insinacijama. U prethodnim poglavljima ukazali smo na nedostatak pravne zaštite i neadekvatne reakcije institucija, naglašavajući kako bilo ko može nekažnjeno da širi govor mržnje.

Cenzura je vrlo izražena u Bosni i Hercegovini, na Kosovu, u Crnoj Gori i u Srbiji. Vlasnici i urednici medija često ne žele da objave određene tekstove iz straha da bi mogli izazvati probleme, pri čemu svoj stav piscima i novinarima uglavnom objašnjavaju pravdajući se bezazlenim izgovorima, tvrdeći da čitaoci ne bi bili zainteresovani za takve teme.

Sve to jača autocenzuru, za koju većina pisaca kaže da je najštetnija za njihov rad i da u velikoj meri ograničava njihovu slobodu pisanja.

Kako navodi Igor Štik, generalno govoreći, širom regiona, postoji trend kreiranja atmosfere u kojoj se svima koji izađu u javnost s određenim disonantnim idejama i porukama šalje jasna poruka da zbog toga mogu očekivati određene posledice. „U odnosu na prethodne godine, situacija se dodatno pogoršala, naročito u Srbiji. Na primer, moj roman 'Elijahova stolica', koji je 2010. godine igran u pozorištima, a u kom preispitujem događaje iz nedavne prošlosti, danas teško da bi imao prostora na pozorišnoj sceni. Oliver Frlić, na primer, više ne bi bio prihvaćen u pozorištima u Srbiji.“⁷²

Gojko Božović tvrdi da su pisci u naročito teškoj situaciji u populističkim i hibridnim sistemima. Takvo stanje stvari vodi ka zaključku da je umesto kritičkih stavova i mišljenja pragmatičniji izbor odsustvo javnog angažmana, što smanjuje broj angažovanih pisaca i intelektualaca. „Kritičko mišljenje je moguće na marginama javnosti, u veoma malom broju medija, najčešće onima koji nemaju preveliki uticaj i dostupnost većem broju ljudi. Takvo stanje stvari šalje jasnu poruku da kritičko mišljenje nije poželjno i popularno, odnosno da javni angažman može biti uzrok tabloidnih kampanja ili direktnih pritisaka.“

Neki od sagovornika ističu da su pojedini pisci odlučili da se drže zvaničnih narativa, što im je siguran način za zaradu novca i put ka komfornom životu. Bojan Krivokapić naglašava da su neki od pisaca podlegli ucenama i cenzuri. „Kada govorimo o pristajanju na cenzuru ili autocenzuru, moramo biti svesni klasnog položaja osobe koja na to pristaje. Mnogi pisci i drugi autori nemaju privilegiju i psihofizičku snagu da ostanu dosledni svojim stavovima. Što sam stariji, sve više razumem da neko to jednostavno ne može. Nekada sam mislio da morate biti radikalni. Sada mislim da treba da procenite svoje mogućnosti i uradite najbolje što možete s onim što imate.“

ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Kao što je dokumentovano u okviru ovog izveštaja, nezavisni pisci, novinari, aktivisti civilnog društva i drugi angažovani pojedinci u Bosni i Hercegovini, na Kosovu, u Crnoj Gori i u Srbiji suočavaju se s nizom direktnih pretnji i napada, motivisanih željom da se njihov glas uguši. Kao rezultat takvog stanja stvari, prostor za slobodu izražavanja sve je manji, što podjednako utiče na medije, pisce i civilno društvo.

Međunarodni PEN centar poziva vlasti u Bosni i Hercegovini, na Kosovu, u Crnoj Gori i u Srbiji da u potpunosti podrže pravo na slobodu izražavanja i kreiraju okruženje u kome je moguć dalji razvoj javne debate. Konkretno, Međunarodni PEN centar poziva vlasti da:

- Odmah okončaju glorifikaciju ratnih zločinaca, revizionističke narative i korišćenje govora mržnje, kao i negiranje ratnih zločina i genocida.
- Javno, nedvosmisleno i sistematski osude sve akte nasilja i targetirane napade na pisce, novinare i aktiviste.
- Obezbede nepristrasne, brze, detaljne, nezavisne i delotvorne policijske istrage svih navodnih krivičnih dela počinjenih na štetu pisaca te privedu pravdi one koji su za njih odgovorni; takođe da opredele resurse neophodne za istragu i procesuiranje napada.
- Osnaže prikupljanje podataka, analizu i izveštavanje o napadima na pisce i novinare na nacionalnom nivou.
- Uspostave mehanizme za zaštitu novinara tamo gde je to potrebno i postaraju se da su postojeći mehanizmi delotvorni u praksi.
- Donesu zakone, politike i prakse u domenu slobode izražavanja i slobode medija, u celosti u skladu sa svojim međunarodnim zadacima i obavezama.
- Svi pokušaji da se reguliše govor mržnje ili drugi vidovi podsticanja na diskriminaciju ili nasilje moraju u potpunosti zaštititi pravo na slobodu izražavanja i ne smeju se koristiti za gušenje izražavanja mirnog neslaganja.
- Uspostave registar medija sa svim relevantnim medijskim indikatorima s ciljem da se unapredi transparentnost vlasništva nad medijskim kućama i obezbedi da oni koji su targetirani imaju neophodne informacije za potencijalne pravne radnje.

Preporuke piscima, novinarima i drugim javno angažovanim pojedincima i grupama u Bosni i Hercegovini, na Kosovu, u Crnoj Gori i u Srbiji:

- Povećati solidarnost između pisaca i novinara i osnažiti saradnju između udruženja novinara i udruženja pisaca, između ostalog po pitanju zaštite i terenskih aktivnosti. Međusektorska saradnja je neophodna, jer pisci često rade kao novinari.
- Podići svest javnosti o raznovrsnim izazovima na koje se nailazi, između ostalog putem intervjua, promocija knjiga i drugih javnih događaja, kao i namenskih kampanja u ime progonjenih pisaca. Udruženja novinara i pisaca treba da lobiraju kod međunarodnih aktera na nacionalnom i globalnom nivou.
- Uspostaviti ili osnažiti komunikaciju preko onlajn platformi u cilju efikasnijeg prijavljivanja slučajeva onlajn uznemiravanja i kampanja blaćenja.

Preporuke međunarodnim organizacijama i zainteresovanim stranama:

- U svim bilateralnim i multilateralim formatima razgovora, podsećati relevantne nacionalne organe vlasti na njihovu nacionalnu i međunarodnu obavezu da podrže pravo na slobodu izražavanja i pošalju jasnu poruku da se pritisak i nasilje nad piscima, novinarima, aktivistima i drugim angažovanim pojedincima neće tolerisati.
- Međunarodni mediji i udruženja pisaca treba da ulože napor da prikažu težak položaj i borbu pojedinih pisaca i novinara, jer lične životne priče imaju snažan odjek.
- Povećati podršku nezavisnim medijima i piscima i novinarima tako što će se sistematski i javno osuditi svi primeri uznemiravanja i zastrašivanja i opredeliti neophodni resursi za podršku njihovom radu.
- Osnažiti regionalnu i međunarodnu saradnju u slučajevima nasilja nad piscima i novinarima, naročito zbog toga što odgovorni za dezinformacije i kampanje blaćenja često žive u inostranstvu.
- Obezbediti piscima, novinarima i nevladinim organizacijama podršku i pomoć kako bi mogli preduzeti pravne korake kada je to neophodno i imati mogućnost da se odbrane kada se suoče sa strateškim tužbama protiv učešća javnosti.

⁷² Oliver Frlić je pozorišni režiser koji trenutno živi u Hrvatskoj. U svojim dramama, bavi se brojnim tabu temama postjugoslovenskih društava.

pen-international.org